

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΣΧΟΛΗ: ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ

ΤΜΗΜΑ: ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ & ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

ΤΟΜΕΑΣ: ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ: ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΣΤΟΝ ΚΑΝΤ

ΕΠΟΠΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: κος ΔΕΛΗΒΟΓΙΑΤΖΗΣ ΣΩΚΡΑΤΗΣ

ΕΙΣΗΓΗΤΡΙΑ: ΔΕΡΒΕΝΗ ANNA

Θεσσαλονίκη, Ιούνιος 2015

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται το έργο του μεγάλου φιλοσόφου Ιμμάνουελ Καντ. Στις σελίδες της επιχειρείται η προσέγγιση των βασικών φιλοσοφικών θεωρήσεων του σπουδαίου στοχαστή, επικεντρώνοντας την προσοχή στη συζήτηση που έθεσε και τις προσεγγίσεις που εισήγαγε σχετικά με το ζήτημα της Τέχνης και της αισθητικής, όσο και με το ζήτημα της Ανθρωπολογίας.

Στο πρώτο κεφάλαιο δίνεται συνοπτικά το βασικό φιλοσοφικό θεώρημα του Καντ, ο πυρήνας της σκέψης του, η καινοτομία που εισήγαγε στην νεότερη φιλοσοφική σκέψη, σε μια προσπάθεια να συγκεράσει τα αντίπαλα έως τότε φιλοσοφικά ρεύματα του ορθολογισμού και του εμπειριοκριτισμού, διατυπώνοντας τη θέση ότι η γνώση είναι αποτέλεσμα του συνδυασμού της νόησης και της αίσθησης. Ιδιαίτερα αναλύεται το ζήτημα της κρίσης στην καντιανή φιλοσοφία, ως ο πυρήνας και το κλειδί για την κατανόηση των λεγομένων του μεγάλου φιλοσόφου.

Στη συνέχεια επιχειρείται η ανάλυση των βασικών σημείων των έργων Κριτική του Καθαρού Λόγου και Κριτική του Πρακτικού Λόγου ως εισαγωγή, προκειμένου να γίνει κατανοητό από ποιές θέσεις εκπορεύονται και σε ποιές αντιστοιχίζονται οι αναλύσεις του Γερμανού διανοητή για την αισθητική και την τέχνη, όπως και οι αντίστοιχες εφαρμογές τους στην ανθρωπολογία.

Συγκεκριμένα στην Κριτική του Καθαρού λόγου, γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στις κατηγορίες του χώρου και του χρόνου, ενώ δίδεται και η κοπερνίκεια αντιστροφή την οποία πέτυχε η φιλοσοφία του Καντ. Επιπρόσθετα, αναλύονται οι πηγές της γνώσης κατά την καντιανή θεώρηση. Επομένως, αναλύεται ο προσδιορισμός των νόμων της φύσης και της νόησης, όπως και η δυνατότητα να φτάσουμε στη γνώση αυτών, όπως δίνεται στην Κριτική του Καθαρού Λόγου και αντίστοιχα οι νόμοι της ελευθερίας και η σχέση τους με τη βούληση και την ηθική, όπως προτείνονται στην Κριτική του Πρακτικού Λόγου.

Αμέσως μετά, ακολουθεί η προσέγγιση του έργου Κριτική της Κριτικής Δύναμης, από το οποίο και αντλούνται τα βασικά στοιχεία για την ανάλυση της καντιανής θεώρησης για την τέχνη, μέσω των αισθητικών κρίσεων. Στοιχεία τα οποία ούτως ή άλλως αποτελούν τον πυρήνα αυτού του έργου και την πεμπουσία της καντιανής φιλοσοφίας για το ζήτημα της τέχνης.

Αναλυτικά δίνεται η καντιανή προσέγγιση για την αισθητική κατά την οποία μπορούμε να θεωρούμε ότι ο κάθε άνθρωπος έχει κοινό και υγιή νου, καθώς η αναλογία των γνωστικών δυνάμεων η οποία είναι απαραίτητη για την καλαισθησία είναι, επίσης, αναγκαία και για τον κοινό νου. Επομένως, η ευχαρίστηση (ή ηδονή) που πηγάζει από το ωραίο οφείλει να βασίζεται στους ίδιους όρους για όλους τους ανθρώπους, καθώς αποτελούν συνολικά υποκειμενικούς όρους της γνώσης. Συνεπώς, το υποκείμενο το οποίο προχωρά σε μια καλαισθητική κρίση, δικαιούται να θεωρεί το συναίσθημά του ως απόλυτα ικανό να μεταδοθεί στους γύρω του, ενώ παράλληλα, είναι σε θέση και να αξιώνει από όλους να αισθάνονται την ίδια ηδονή.

Συγκεκριμένα στεκόμαστε στην ξεχωριστή ανάλυση του ωραίου (και των «τεσσάρων στιγμών» του) και του υψηλού, έννοιες τις οποίες ο Καντ διαχωρίζει και διαδραματίζουν ξεχωριστό ρόλο στην αισθητική του προσέγγιση.

Στο επόμενο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στη δυνατότητα θεμελίωσης των αντικειμενικών κρίσεων, των οποίων η υποκειμενική αναγκαιότητα, με την προϋπόθεση, βεβαίως της κοινής αίσθησης, παρουσιάζεται ως αντικειμενική. Συγκεκριμένα, η καλαισθητική κρίση αποτελεί έναν «ιδεατό κανόνα» ο οποίος έχει παραδειγματική εγκυρότητα. Ο κάθε άνθρωπος οφείλει να διαμορφώσει μέσα του μια Ιδέα, η οποία θα αντανakλά το αρχέτυπο της καλαισθησίας. Με βάση την Ιδέα αυτή, στη συνέχεια, το υποκείμενο θα κρίνει όλα τα αντικείμενα της καλαισθησίας, αλλά και την ίδια την καλαισθησία των άλλων ανθρώπων. Αυτό αποτελεί το «ιδεώδες του ωραίου», ένα ιδεώδες της φαντασίας, καθώς δε βασίζεται σε έννοιες, αλλά στην αναπαράσταση, επομένως και στη φαντασία ως ικανότητα αυτής της αναπαράστασης.

Ακολουθεί το κεφάλαιο «Ο Καντ και η τέχνη», το οποίο δίνει αναλυτικά την προσέγγιση του φιλοσόφου στο συγκεκριμένο ζήτημα, η οποία καταλήγει στη διαίρεση των καλών τεχνών με βασικό κριτήριο την ικανότητά τους να εκφράσουν τις αισθητικές ιδέες, όπως και να διεγείρουν την πνευματική ενασχόληση και να προάγουν το πνεύμα. Παράλληλα, επισημαίνεται η διάκριση των εννοιών της τέχνης και του ωραίου, το οποίο για τον Καντ αποτελεί μια πολύ πιο ευρεία κατηγορία σε σχέση με την τέχνη και περιλαμβάνει όλα τα έξοχα δείγματα ζωγραφικής, γλυπτικής και των άλλων καλών τεχνών, όπως επίσης και όλα τα όμορφα αντικείμενα της φύσης, ενώ υποστηρίζει πως ό,τι είναι όμορφο δεν είναι απαραίτητως τέχνη αλλά ό,τι είναι τέχνη είναι απαραίτητως όμορφο, αποδίδοντας στον όρο 'τέχνη' αξιολογική σημασία.

Τέλος, το κεφάλαιο «ο Καντ και ο άνθρωπος» πραγματεύεται τις βασικές αρχές με βάσει τις οποίες ο Καντ και αναλύει τις αιτίες ύπαρξης του ανθρώπου και τις βασικές αρχές από τις οποίες διέπεται η ζωή του ανθρώπου.

Στην πρώτη υποενότητα με τίτλο: «Η προσέγγιση του Καντ στο ζήτημα της γέννησης του ανθρώπου όπως αυτή παρατηρείται στο έργο του» αναφέρεται η αντίληψη του Καντ πάνω στις πολύ πρώτες περιόδους της ύπαρξης του ανθρώπου. Αναφέρεται για το «αυθύπαρκτο» της ύπαρξης του ανθρώπου. Αναλύεται επίσης ο Λόγος, οι βαθμίδες του, και οι τρόποι με τους οποίους αυτός διαμόρφωσε ακατάλυτα τα βασικά χαρακτηριστικά της ύπαρξης του ανθρώπου. Το κεφάλαιο καταλήγει με την ανεξαρτητοποίηση του ανθρώπου από την φύση.

Στην δεύτερη υποενότητα με τίτλο «Οι ανθρώπινες κοινωνίες» παρουσιάζεται η εξήγηση του Καντ για την δημιουργία των πρώτων κοινωνιών, για τις πρώτες συγκρούσεις μεταξύ των ανθρώπων. Αναλύονται οι τρόποι συγκρότησης αυτών των κοινωνιών, για τα αποτελέσματα που είχαν αυτοί στην διαμόρφωση του ανθρώπου, την δημιουργία του πολιτισμού και των τεχνών, ενώ εκφράζεται η πάλη ανάμεσα στον δεσποτισμό και την ελευθερία, ως εναλλακτικοί τρόποι λειτουργίας των κοινωνιών, των πόλεων και των κρατών στην προσπάθειά τους να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους και την προστασία τους από τους εχθρούς.

Στην τρίτη υποενότητα με τίτλο «Για το ζήτημα της προόδου και της καλυτέρευσης του ανθρώπινου γένους» αφήνουμε την μέχρι τότε εξιστόρηση του Καντ και βλέπουμε τους τρόπους με τους οποίους μπορεί να εξελιχθεί η ανθρώπινη κοινωνία. Ξεκαθαρίζεται ότι αυτή η πορεία μπορεί να αφορά την ηθική πλευρά του ανθρώπου και όχι τα βιολογικά του χαρακτηριστικά και παρουσιάζονται οι γενικές κατευθύνσεις των προβλέψεων για την ανθρώπινη ιστορία, εκφράζονται οι προβληματισμοί και στο τέλος η πρόβλεψη του Καντ.

Στην τέταρτη υποενότητα με τίτλο «Για μια ηθική φιλοσοφία: η φιλοσοφική θεολογία» παρουσιάζεται η αντίληψη του Καντ για την θρησκεία και πως αυτή συνδέεται με την ίδια την ανάπτυξη του ανθρώπου. Τα ζητήματα αυτά συνδέονται άμεσα γιατί κατά τον Καντ θρησκεία δεν είναι μόνο οι ιερείς, οι προσευχές κ.λ.π. Άλλωστε ο άνθρωπος δεν μπορεί να αντιληφθεί τον Θεό. Θρησκεία κατά τον Καντ είναι το σύμπλεγμα αυτό των ηθικών αξιών που βρίσκονται έμφυτες στον άνθρωπο,

του τις έδωσε ο Θεός και που προσδίδουν στον άνθρωπο την πραγματική του υπόσταση. Έτσι καταλήγουμε στην ανάλυση του Καντ για την φιλοσοφική θεολογία, η οποία κινείται μακριά από το δογματισμό και προωθεί τις αρετές οι οποίες θα πρέπει να διέπουν αντικειμενικά τον κάθε άνθρωπο, ώστε να πορεύεται στον δρόμο της αρετής την οποία διάλεξε για αυτόν η φύση.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον καθηγητή κο. Σωκράτη Δεληβογιατζή, για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε και για την πολύτιμη βοήθεια και καθοδήγησή του κατά την εκπόνηση της πτυχιακής αυτής εργασίας.

Ακόμη, θα ήθελα να απευθύνω τις ευχαριστίες μου στους γονείς μου και στην αδερφή μου, οι οποίοι με στήριξαν με όλες τους τις δυνάμεις και με διάφορους τρόπους κατά τη διάρκεια των σπουδών μου και στάθηκαν αρωγοί σε όλες μου τις προσπάθειες.

1. Το βασικό φιλοσοφικό θεώρημα του Καντ

Ο Ιμμάνουελ Καντ (1724-1904) αποτελεί μια κορυφαία μορφή στην ιστορία της φιλοσοφίας. Διαδραματίζοντας κεντρικό ρόλο στην εποχής της μετάβασης από την πρώιμη μοντέρνα στη μοντέρνα φιλοσοφία, επιτέλεσε μια αξεπέραστη ρήξη με την παραδεδομένη σκέψη. Για το λόγο αυτό θεωρείται, σύμφωνα με πολλούς φιλόσοφους και σχολιαστές του, ως ο κατεξοχήν φιλόσοφος της νεωτερικότητας.

Γεννήθηκε στο Königsberg, της Πρωσίας, το 1724. Δέχτηκε έντονη επίδραση από το οικογενειακό του περιβάλλον, καθώς οι γονείς του, για τους οποίους έτρεφε απεριόριστο θαυμασμό και εκτίμηση, ήταν οπαδοί του ευσεβισμού, ενός μεγάλου ρεύματος στην κίνηση των προτεσταντικών ιδεών του 18^{ου} αιώνα. Συγκεκριμένα, οι οπαδοί του ευσεβισμού, χωρίς να αμφισβητούν τις βασικές αλήθειες του δόγματος, πίστευαν ότι η θρησκεία είναι κατά κύριο λόγο υπόθεση της καρδιάς όχι του νου και η πραγματική ευλάβεια εκδηλώνεται στην πράξη, στα έργα της αρετής. Ο Χριστιανισμός δεν ήταν γι'αυτούς ούτε υπερβατική λογική αυτόνομων αποδείξεων, ούτε μυστική ενόραση απρόσιτων αληθειών, αλλά καθαρή πίστη σε ένα συνετό και προνοητικό Θεό, που ζητάει από τον άνθρωπο ως πρώτο και κύριο χρέος την αρετή. Οι ιδέες αυτές είχαν βαθιά απήχηση στη θεωρητική και πρακτική φιλοσοφία του Καντ.¹

Ακόμη από την ηλικία των 8 χρόνων εγγράφεται στο Collegium Fridericianum, προκειμένου να ολοκληρώσει τις εγκύκλιες γυμνασιακές του σπουδές, επικεντρώνοντας, κυρίως, στη μελέτη των Λατίνων ποιητών. Το 1740 εισάγεται στο πανεπιστήμιο, όπου διδάσκεται τη ρασιοναλιστική φιλοσοφία του Leibniz και του Wolff, αλλά και τη σύγχρονη επιστήμη του Νεύτωνα. Έτσι, ο Καντ υιοθετεί τον ορθολογισμό στη θεωρητική φιλοσοφία και τον εμπειρισμό στην επιστημονική, γεγονός που αποτέλεσε ένα από τα κυρίαρχα προβλήματα στη φιλοσοφική του σκέψη, έως ότου ξεπεραστεί με την κριτική φιλοσοφία.

Ο Καντ έδειξε έντονο ενδιαφέρον για τα πολιτικά δρώμενα της εποχής του και συμμετείχε ενεργά στο κίνημα του διαφωτισμού τόσο με τη δημοσίευση πολιτικών

¹Kant Immanuel, Δοκίμια, εις.-μτφ.-σχ. Ε. Π. Παπανούτσου, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα, 1971, σ.18

κειμένων όσο και μέσα από παρεμβάσεις στη δημόσια συζήτηση. Χωρίς να ταξιδέψει ποτέ έξω από την πόλη όπου γεννήθηκε, οι ιδέες του εξαπλώθηκαν σε ολόκληρη τη Γερμανία, ασκώντας μεγάλη επιρροή. Παρακολουθούσε τις εξελίξεις στη νευτώνεια φυσική και τα μαθηματικά, ενώ ασχολήθηκε και με τη θεολογία, την ανθρωπολογία και τη φυσική γεωγραφία. Για σαράντα ολόκληρα χρόνια δίδασκε στο πανεπιστήμιο πολλά και διαφορετικά μαθήματα όπως Λογική, Μεταφυσική, Φυσική, Θεολογία, Ηθική Φιλοσοφία και Φυσικό Δίκαιο, αλλά και Παιδαγωγική, Μαθηματικά κ.α.

Το φιλοσοφικό του έργο χωρίζεται σε δύο περιόδους: την προκριτική (περίπου μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1770) και την κριτική περίοδο (μέχρι το τέλος της ζωής του), η οποία αποτελεί και το παραγωγικότερο και πιο σημαντικό διάστημα της φιλοσοφικής του πορείας.

Ακολουθώντας τη διάκριση του ψυχικού βίου σε διάνοια, βούληση και συναίσθημα², ο Καντ ανέπτυξε ένα φιλοσοφικό σύστημα που υποδιαιρείται, αντίστοιχα, σε ένα θεωρητικό, ένα πρακτικό και ένα αισθητικό μέρος. Το πρώτο αναπτύσσεται στην Κριτική του Καθαρού Λόγου (1781) και αφορά τις αρχές της γνώσης, το δεύτερο αναπτύσσεται στην Κριτική του Πρακτικού Λόγου (1788) και αφορά τις αρχές της ηθικότητας και το τρίτο αναπτύσσεται στην Κριτική της Κριτικής Δύναμης (1790) και αφορά τις αρχές που διέπουν τη συναισθηματική επενέργεια των πραγμάτων στο λόγο³.

Από πολύ νωρίς, το έργο του Καντ διαπνέεται από μια προσπάθεια να συμφιλιώσει τα μεγάλα ζητήματα που κυριαρχούσαν στη φιλοσοφική σκέψη της εποχής του. Προκειμένου να καταστεί δυνατή αυτή η προσπάθεια, ο Καντ είχε αποκτήσει μεγάλο βαθμό εξοικείωσης με το έργο των προγενέστερων του φιλοσόφων, θεωρώντας ότι είναι απόλυτα αναγκαίο να απαντηθούν τα ερωτήματα που είχαν αφήσει αναπάντητα έως τότε οι μεγάλοι στοχαστές. Διαβάζει εφημερίδες. Δεν υπάρχει φιλονικία για την οποία να μην είναι ενημερωμένος –από εκείνη των ζωντανών δυνάμεων, που εμπνέει την πρώτη του εργασία, ίσαμε την πολεμική του, πάνω στο ψεύδος, με τον Benjamin Constant (1979). Είτε πρόκειται για το Νεύτωνα και την εμβέλεια των μαθηματικών, είτε για την αξία της φυσικής ή της μεταφυσικής,

² Windelband, W., Heimsöth, H (1985): Εγχειρίδιο Ιστορίας της Φιλοσοφίας, Τομ. Β και Γ', Μετ. Ν.Σκουτερόπουλος. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, σελ. 304

³ Windelband, W., Heimsöth, H (1985): Εγχειρίδιο Ιστορίας της Φιλοσοφίας, ο.π. σελ. 18

για την έννοια του σκοπού, για την αισθητική, για μεθοδολογία, για ηθική, για θρησκεία, για ανθρωπολογία, για όλα υποβάλει στον εαυτό του ερωτήματα πάνω στο τι καταλαβαίνει. Κανείς δεν είναι λιγότερο αρχαιακός, κανείς δεν είναι πιο επίκαιρος, παντού ανανεώνει τα προβλήματα.⁴

Τα κυρίαρχα προκαντιανά φιλοσοφικά ρεύματα ήταν ο εμπειρισμός, με εκπροσώπους τον Berkeley, τον Locke και τον Hume, και ο ορθολογισμός με εκπροσώπους τον Descartes, τον Spinoza και τον Leibniz. Οι ορθολογιστές στο θεμελιακό ερώτημα «Ποια είναι η πηγή της γνώσης;» απαντούσαν ότι την πηγή αυτή αποτελεί ο λόγος ενώ, αντίθετα, οι εμπειριστές υποστήριζαν ότι η γνώση βασίζεται στην αισθητηριακή εμπειρία. Η κριτική φιλοσοφία του Καντ αποτέλεσε την απάντηση στο δογματισμό τόσο της μίας όσο και της άλλης αυτής προσέγγισης. Σύμφωνα με αυτήν την απάντηση η γνώση αποτελεί το προϊόν της σύνθεσης διάνοιας και αισθητικότητας. Βέβαια, ο Καντ δε μένει εκεί, αλλά μεταβάλλει και την ίδια την ερώτηση, η οποία πλέον διατυπώνεται ως εξής: «Πώς είναι δυνατή η a priori γνώση;».

Η εποχή του Καντ χαρακτηριζόταν από τη ραγδαία ανάπτυξη των θετικών επιστημών, οι οποίες έδιναν συνεχώς νέες ανακαλύψεις και είχε σαν αποτέλεσμα τη συνεχή παραγωγή νέας γνώσης, επομένως, ο ίδιος δέχεται ως δεδομένη την εγκυρότητά της και εξετάζει πώς αυτή είναι δυνατή. Ο Καντ δεν αναζητεί ένα θεμέλιο της γνώσης με την έννοια των εμπειρικών αντικείμενων, αλλά ένα υπερβατολογικό θεμέλιο, δηλαδή τις συνθήκες δυνατότητας που πρέπει να πληροί ο νους προκειμένου να μπορέσουμε να γνωρίσουμε.

Σε αρμονία με τη θεωρία των εμπειρικών φιλοσόφων, ο Καντ αναγνωρίζει ότι η γνώση βασίζεται στις εμπειρίες που μας δίνουν οι αισθήσεις μας και με αυτόν τον τρόπο ενσωματώνει την εμπειρικότητα στην υπερβατολογικότητα. Όμως, προκειμένου η γνώση αυτή να αποκτήσει αντικειμενική ισχύ θα πρέπει να αποφανθούμε για την ύπαρξη της εξωτερικής πραγματικότητας. Ωστόσο, ο Καντ απορρίπτει την παραδοχή ύπαρξης μιας σταθερής αλήθειας που περιμένει να την ανακαλύψουμε, αλλά υποστηρίζει ότι η καλύτερη μέθοδος προκειμένου να προσεγγίσουμε την αλήθεια είναι η φιλοσοφική σκέψη.

⁴Encyclopedie de la pleiade, Ιστορία της φιλοσοφίας-Η Καντιανη επανάσταση, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2003, σ.12

Το κλειδί στην καντιανή θεωρία είναι το εξής: Δε μπορούμε να γνωρίσουμε (erkennen) παρά μόνο αυτό που μπορεί να γίνει γνωστό από εμάς και αυτό δε μπορεί παρά να είναι -υποχρεωτικά- σύμφωνο με την ικανότητά μας για γνώση. Από την άλλη, αυτό που δε μπορεί να γίνει γνωστό μπορούμε να το σκεφτούμε (denken) αλλά η σκέψη αυτή έχει τη δυνατότητα να γίνει βεβαιότητα μόνο από ένα δρόμο διαφορετικό από τη λογική. Η συλλογιστική αυτή αποτελεί –σε γενικές γραμμές- αυτό που αποκαλείται κοπερνίκεια αντιστροφή. Από τη στιγμή αυτής της παραδοχής, ο Καντ δε δέχεται τίποτα από τον αιώνα του χωρίς να το μεταμορφώνει και δεν αφήνει κανένα ερώτημα χωρίς απάντηση.

Για να διαμορφώσει το δικό του φιλοσοφικό σύστημα και να καταλήξει στη νέα κατεύθυνση του «κριτικισμού», βρέθηκε αντιμέτωπος από τη μία με το δογματισμό του ορθολογισμού (Leibniz-Wolff) και από την άλλη με το σκεπτικισμό του εμπειρισμού (David Hume). Πρόγραμμά του έγινε η διεύρυνση των όρων της έγκυρης γνώσης (με σκοπό τη στέρεη θεμελίωση της επιστήμης) και ο προσδιορισμός των ορίων της (για να αναιρεθεί η αβασάνιστη και ανεύθυνη Μεταφυσική).⁵

Ο Καντ υποστήριξε ότι είναι αδύνατο να θεμελιωθεί η «μεταφυσική» (όπως λεγόταν τότε η θεωρητική φιλοσοφία) πριν ερευνηθούν τα όρια της γνωστικής ικανότητας του ανθρώπου. Στην πορεία της αναζήτησης αυτής, ο Καντ κατέληξε στο σκεπτικισμό, υποστηρίζοντας ότι η φύση των πραγμάτων (τα πράγματα καθεαυτά) είναι καταρχήν απρόσιτη στη γνώση. Η γνωστική ικανότητα αρχίζει, σύμφωνα με τον Καντ, από την εμπειρία, αλλά δε μπορεί να ολοκληρωθεί στα πλαίσιά της και μόνο.⁶

Με αυτόν τον τρόπο, η κριτική φιλοσοφία του Καντ ανέτρεψε την παλιά δογματική μεταφυσική. Στο ερώτημα του δογματικού εμπειριστή ή του σκεπτικιστή, οι οποίοι καθιστώντας απόλυτη εξίσου την εμπειρία αναρωτιούνται προς τι η αναζήτηση του απόλυτου, ο λόγος καθοδηγείται από την αρχετυπική εικόνα μιας αυθυπόστατης, πρωταρχικής διάνοιας, την οποία φαντάστηκε ως το έσχατο και ύψιστο θεμέλιο της εμπειρίας. Έχοντάς την ως πρότυπο, στη δική του αναζήτηση του απόλυτου, ο ανθρώπινος Λόγος δημιουργεί αρχετυπικές εικόνες, ικανές να δώσουν στην εμπειρία το νοητό της θεμέλιο. Θα πρέπει, επίσης, να διακρίνουμε την πολεμική που άσκησε ο εμπειρικός ορθολογισμός, στη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα εναντίον της

⁵ Kant Immanuel, Δοκίμια, ο.π. σ.21

⁶ Επιστήμη και ζωή, εκδ. Χατζηιακώβου ΑΕ, τ.8, Θεσσαλονίκη, 1982, σ.170

μεταφυσικής, από την κριτική που της άσκησε ο Καντ, στα τέλη του ίδιου αιώνα, με αποτέλεσμα όχι βέβαια την εναρμόνισή της με τη μηχανιστική φυσική, αλλά τη μεθερμηνεία της. Η τελευταία αναγνωρίζεται στο εξής ως δημιουργία ενός πνεύματος που λειτουργεί όχι πλέον ως μηχανή, αλλά ως δύναμη αυτοπροσδιορισμού και αυτονόμησης.⁷

1.1. Η έννοια της κρίσης στην καντιανή φιλοσοφία

Σύμφωνα με τον Καντ η κριτική δύναμη δεν είναι παρά μια άλλη ονομασία του υγιούς κοινού νου, ενώ η ίδια η γνώση δεν αποτελεί ένα αμιγώς διανοητικό ενέργημα, αλλά διαμεσολαβημένο από τις καθарές μορφές της εποπτείας του ανθρώπου. Ως εκ τούτου, η κρίση αποτελεί την ένωση διαφορετικών παραστάσεων –διαμέσου των εννοιών- προκειμένου να κατακτηθεί η γνώση. Επομένως, σύμφωνα με τον ίδιο το φιλόσοφο, «όλα τα ενεργήματα της διάνοιας μπορούμε να τα αναγάγουμε σε κρίσεις, ώστε η διάνοια να παρουσιάζεται τελικά ως δύναμη του κρίνειν».

Η δυνατότητα της διάνοιας να κρίνει, δηλαδή να συνθέτει, πραγματοποιείται μέσω συγκεκριμένων μορφών σύνθεσης (λειτουργίες της ενότητας στην κρίση). Επομένως, εάν οι μορφές αυτές εκτεθούν πλήρως, όλες οι λειτουργίες της διάνοιας μπορούν να εντοπιστούν. Αυτοί οι δυνατοί λογικοί τύποι ή οι μορφές της κρίσης εκθέτουν την καθαρή δομή της διάνοιας.

Τη διαδικασία αυτής της δυνατότητας προσπαθεί και καταφέρνει να δομήσει ο Καντ στο έργο του Κριτική του Καθαρού Λόγου, όπως θα δούμε παρακάτω, μέσω των κατηγοριών, οι οποίες αποτελούν a priori έννοιες της διάνοιας.

⁷ Δεληγιώργη Αλεξάνδρα, Ο μοντερνισμός στη σύγχρονη φιλοσοφία, Η αναζήτηση της χαμένης ενότητας, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2007, σ.33

2. Κριτική του Καθαρού Λόγου & Κριτική του Πρακτικού Λόγου

Το θεμελιώδες ερώτημα το οποίο θέτει ο Καντ και αποτελεί το βασικό πεδίο ενασχόλησής του με αποτέλεσμα να θέσει τη βάση για την τριπλή κριτική που διατύπωσε απέναντι στη σύγχρονή του φιλοσοφική σκέψη, είναι το αν υπάρχει και σε ποιο βαθμό αντικειμενική γνώση του κόσμου. Το ερώτημα αυτό παραπέμπει σε προηγούμενη εκ διαμέτρου αντίθετη φιλοσοφική σκέψη η οποία διατυπώθηκε από προγενέστερους φιλοσόφους (Λάιμπνιτς, Χιουμ). Ο Καντ, γνωρίζοντας σε βάθος τα μεγάλα φιλοσοφικά θεωρήματα και τη φιλοσοφική σκέψη των Αριστοτέλη, Ντεκάρτ, Σπινόζα, Λοκ και Χομπς, προσπάθησε να επιφέρει εναν κάποιον συγκερασμό στις διαφορές τους. Ως εκπρόσωπος του ορθολογισμού στο 17ο αιώνα έρχεται σε ρήξη με το Λοκ και τον εμπειρισμό του, αναπτύσσοντας και αναδεικνύοντας τη θεωρία των έμφυτων ιδεών την οποία ο Λοκ είχε προσπαθήσει να αντικρούσει.

Τέτοιου είδους έμφυτες ιδέες, για παράδειγμα σύμφωνα με τον Λάιμπνιτς η ουσία και η αιτιότητα, εμπεριέχονται στην ψυχή και τα αντικείμενα του περιβάλλοντος, και πρόκειται για ιδέες αληθινές οι οποίες περιμένουν να επιβεβαιωθούν από την εμπειρία. Εκείνο που υποστηρίζει εδώ ο Λάιμπνιτς είναι πως, παρότι ο πραγματικός κόσμος δεν παρουσιάζει φαινομενικά χαρακτηριστικά και επομένως εκεί δεν έχουν πρόσβαση οι αισθήσεις, παρά μόνο ο λόγος, εντούτοις, ο φαινομενικός αυτός κόσμος βρίσκεται σε αντιστοιχία με τον πραγματικό. Δηλαδή, μπορούμε να έχουμε αντικειμενική γνώση του κόσμου, πέρα από την εικόνα που προσλαμβάνει ο παρατηρητής, αλλά αυτό που βλέπουμε γύρω μας δεν αποτελεί τον πραγματικό κόσμο. Από την άλλη, ο Χιουμ δεν αφήνει ίχνος δυσπιστίας για το γεγονός ότι μπορεί να υπάρχει κάποιος κόσμος που μπορούμε να θεωρήσουμε «αντικειμενικό» ή «πραγματικό» εκτός από εκείνον τον οποίο είμαστε σε θέση να προσλάβουμε μέσω των αισθήσεών μας.

Εδώ είναι που ο Καντ τολμά ένα γεφύρωμα των διαφορετικών αυτών προσεγγίσεων, επιβεβαιώνοντας ότι το γύρω μας περιβάλλον, αυτό που αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις μας υπάρχει και αποτελεί το αντικείμενο της επιστήμης. Δηλαδή, θέτει ως απώτερο στόχο αυτήν την αντικειμενική γνώση του κόσμου, η οποία για το μεγάλο φιλόσοφο, δε βρίσκεται στις «μονάδες» του Λάιμπνιτς, αλλά στα αντικείμενα που είναι τοποθετημένα στο χώρο και το χρόνο και τα οποία αποτελούσαν το πεδίο της έρευνας του Νεύτωνα.

Επομένως, ο Καντ, ο οποίος εντοπίζει την αντικειμενική γνώση του κόσμου στη νευτώνεια μέθοδο, επιθυμεί οι αποδείξεις του να βρίσκονται σε συμβατότητα με τους νόμους που διατύπωσε ο Νεύτωνας για τα φυσικά αντικείμενα. Εντούτοις, εντοπίζει ότι η παρατήρηση των φυσικών αντικειμένων είχε μονοπωληθεί από το φιλοσοφικό ρεύμα των εμπειριστών, με το οποίο η καντιανή φιλοσοφία έρχεται σε αντιπαράθεση, εφόσον για τον Καντ, η εμπειρία είναι ανεπαρκής για να οδηγήσει στη γνώση. Συνολικά υποστηρίζει ότι μέσω της αισθητικότητας τα πράγματα μας δίνονται, ενώ μέσω της νόησης νοούνται. «Οι λειτουργίες δε και των δύο είναι συνυφασμένες με τρόπο που με τη σύσταση των αισθητήριων οργάνων καθορίζεται το περιεχόμενο της εμπειρίας ενώ με τη σύσταση της νόησης καθορίζεται η μορφή της». ⁸

Ιδιαίτερη σημασία καταλαμβάνει εδώ η έννοια της ελευθερίας. Στην κριτική του καθαρού λόγου ο Καντ τεκμηριώνει ότι η ελευθερία είναι δυνατή. Στη κριτική του πρακτικού λόγου, η οποία ακολούθησε προσδιορίζει τα μέσα προκειμένου να καταστεί ικανή η απόδειξη ότι η ιδιότητα της κριτικής έγκειται στην ανθρώπινη βούληση. Η μέθοδος που χρησιμοποιεί ο Καντ είναι η Διαλεκτική. Χρησιμοποιώντας το εργαλείο της θέσης και της αντίθεσης ελέγχει τις αντινομίες που εμφανίζονται. Η συγκεκριμένη μέθοδος παραπέμπει στη γνωστική ικανότητα, η οποία μας αποδίδεται a priori, μέσω των εννοιών. Αυτή παραλληλίζεται με την κριτική του καθαρού λόγου η οποία εξετάζεται μόνον ως προς την ικανότητα του σκέπτεσθαι και οδηγεί στην επίτευξη της παράστασης της ικανότητας αυτής. Η συγκεκριμένη ικανότητα χωρίζεται σε τρία μέρη, στην ικανότητα γνώσης του γενικού, δηλαδή των κανόνων, (στη διάνοια) στην ικανότητα υπαγωγής του μερικού στο γενικό (στην κριτική ικανότητα) και στην ικανότητα εξαγωγής του μερικού από το γενικό (παραγωγή αρχών - δηλαδή στο λόγο).

Συμπερασματικά, 'η κριτική του καθαρού θεωρητικού λόγου, η οποία αφιερώθηκε στις πηγές κάθε γνώσης a priori, και εκείνου του μέρους που λέγεται εποπτεία, μας προσέφερε τους νόμους της φύσης, η δε κριτική του πρακτικού λόγου, το νόμο της ελευθερίας και έτσι φαίνεται ότι έχει ολοκληρωθεί πλήρως η πραγμάτευση των a priori αρχών για όλη τη φιλοσοφία' ⁹

⁸ Καντ Ιμμάνουελ, Κριτική του Καθαρού Λόγου, εκδόσεις Παπαζήση, 1979 σ. 76

⁹ Καντ Ιμμάνουελ, Κριτική του Καθαρού Λόγου, ο.π. σελ. 32

2.1 Κριτική του Καθαρού Λόγου

Το έργο του Καντ Κριτική του Καθαρού Λόγου πρωτοδημοσιεύτηκε το 1787. Σκοπός του φιλοσόφου με τη συγγραφή του έργου αυτού ήταν να θεμελιώσει την έννοια της νόησης, η οποία αποκτά πλέον το δικό της τομέα μέσα στη γνωστική λειτουργία. Κύριο θέμα του έργου αποτελεί η ανάλυση του ζητήματος του νόμου της αιτιότητας – του *a priori*- ως επιστημονική απάντηση στο ερώτημα αν είναι δυνατές οι εκ των προτέρων συνθετικές κρίσεις.

Όπως είδαμε και παραπάνω, η γενική φιλοσοφική θεώρηση του Καντ έγκειται στην προσπάθεια να απαλλάξει τη φιλοσοφία από κάθε δογματισμό, να συγκεράσει και παράλληλα να υπερβεί και τη νοησιαρχία όπως και την αισθησιαρχία, ως τα δύο μεγάλα έως τότε διαμορφωμένα αντίπαλα φιλοσοφικά ρεύματα.

Στο συγκεκριμένο έργο που εξετάζουμε ο σπουδαίος διανοητής υποστηρίζει ότι η αισθητικότητα και η νόηση αποτελούν δύο πτυχές της ανθρώπινης γνώσης με κοινή ρίζα. Και οι δύο παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαδικασία της εμπειρίας, συνδεόμενες άρρηκτα μεταξύ τους. Με την πρώτη τα αντικείμενα μας δίνονται, ενώ με τη δεύτερη νοούνται, επομένως η σύσταση των αισθητηρίων οργάνων μας καθορίζει το περιεχόμενο της εμπειρίας, ενώ η σύσταση της νόησης, καθορίζει τη μορφή της εμπειρίας αυτής. Σύμφωνα με την καντιανή σκέψη η *a priori* –δηλαδή η εκ των προτέρων- γνώση αποτελεί τη γνώση χωρίς την εμπειρία, ενώ η *posteriori* γνώση αποτελεί τη γνώση η οποία προκύπτει από την εμπειρία. Ωστόσο, η *a priori* γνώση, αυτή δηλαδή η οποία προηγείται της εμπειρίας, απαιτεί την ύπαρξη μιας επιστημονικής μεθόδου. Αυτή ακριβώς τη μέθοδο εισάγει ο Καντ ως τομή στην έως τότε φιλοσοφική σκέψη. Τη μέθοδο δηλαδή στην οποία καθοριστικό ρόλο καταλαμβάνει η κριτική, η οποία χρησιμεύει ώστε να διακρίνουμε τις έννοιες στην *a priori* γνώση. Παράλληλα, υποστηρίζει ότι η δυνατότητα του λόγου να χρησιμοποιηθεί κριτικά μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την κατανόηση της φύσης αλλά και των ορίων της ίδιας της δύναμής του.

Η Κριτική του Καθαρού Λόγου αποτελεί το προκαταρκτικό μέρος αυτού που αποκαλεί ο Καντ ‘υπερβατολογική μεταφυσική’ και αποτελεί τη γενικότερη εξέταση της *a priori* γνώσης, ενώ την παρομοιάζει με το αρχιτεκτονικό σχέδιο, το οποίο

περιλαμβάνει τα στοιχεία και τη μέθοδο που απαιτούνται για την οικοδόμηση μιας τέτοιας επιστημονικής μεταφυσικής, η οποία αποτελεί για τον Καντ την πραγματική φιλοσοφία, την υπερβατική φιλοσοφία.

Στο έργο του Κριτική του Καθαρού Λόγου, λοιπόν, ο Καντ πραγματεύεται την ουσία των *a priori* συνθηκών της γνώσης. Σύμφωνα με το μεγάλο φιλόσοφο, οι ανθρώπινες αισθήσεις δεν έχουν τη δυνατότητα να αντιληφθούν την ουσία των πραγμάτων, τα οποία υπάρχουν ως αναπαραστάσεις της νόησης. Γιατί εμείς όπως ξέρουμε έχουμε να κάνουμε μόνο με τις παραστάσεις μας το πώς μπορεί να είναι τα πράγματα καθ' εαυτά [...] αυτό βρίσκεται ολόενα έξω από τη γνωστική μας σφαίρα'¹⁰

Ωστόσο, οι συνθήκες αυτές της γνώσης καθιστούν δυνατή τη συγκεκριμένη διαδικασία, χωρίς όμως να μας δίνουν τη δυνατότητα να γνωρίσουμε τα αντικείμενα της φύσης καθ' αυτά, αλλά μόνο ως παραστάσεις τις οποίες λαμβάνουμε. Επομένως, η σύνδεση της ικανότητάς μας να αντιλαμβανόμαστε τις παραστάσεις αυτές με την ίδια τη γνώση των παραστάσεων, μέσω των εννοιών, αποτελεί την πηγή της γνώσης.

Βέβαια, η γνώση των αντικειμένων δεν επιτυγχάνεται παρά διαμέσου της εμπειρίας, η οποία βασίζεται στις αισθήσεις, είναι επομένως αισθητηριακή. Δεδομένου ότι τα πράγματα καθ' εαυτά μας είναι άγνωστα και οι παραστάσεις τους παράγονται από το ίδιο το υποκείμενο, δηλαδή τον παρατηρητή, τα πραγματικά αντικείμενα μας είναι απρόσιτα, διότι αυτό που μπορούμε να αντιληφθούμε δεν είναι παρά μόνο τα αισθητηριακά μας δεδομένα, τα οποία όμως είναι ανεξάρτητα και δε συνδέονται το ένα με το άλλο. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά: 'όλες οι προσπάθειες να παράγουμε τις καθαρές εκείνες έννοιες του νου από την εμπειρία και να τους προσγράψουμε μόνο εμπειρική προέλευση είναι τελείως άχρηστες και άκαρπες'¹¹ Άρα 'Το να επιχειρήσει κανένας μια εμπειρική παραγωγή των εννοιών αυτών, αυτό θα αποτελούσε πλήρη ματαιοπονία [...] Ωστόσο όπως από κάθε είδος γνώσης, έτσι μπορεί κανένας και από τις έννοιες αυτές να αναζητήσει στο χώρο της εμπειρίας αν όχι την αρχή της δυνατότητάς τους, πάντως τις ευκαιριακές αιτίες της γεννήσεώς τους'¹² Επομένως, για να συλλάβουμε το αντικείμενο στην ολότητά του –και όχι μόνο στα επιμέρους χαρακτηριστικά του, όπως για παράδειγμα το χρώμα ή το σχήμα του-

¹⁰ Καντ Ιμμάνουελ, Κριτική του Καθαρού Λόγου, ο.π. σελ. 220

¹¹ Καντ Ιμμάνουελ, Κριτική του Καθαρού Λόγου, ο.π., σελ.108

¹² (Καντ Ιμμάνουελ, Κριτική του Καθαρού Λόγου, ο.π., σελ.63).

απαιτείται μια εσωτερική λογική επεξεργασία η οποία μπορεί να ονομαστεί υπερβατολογική και μπορεί να συνενώσει τα επιμέρους στοιχεία που συλλέγονται κατά την αισθητηριακή εμπειρία.

Εντούτοις, υπάρχουν κάποιες γνώσεις οι οποίες δεν εδράζονται στο πεδίο της εμπειρίας και επομένως οι έννοιες δε μπορούν να αντιστοιχηθούν με κανένα εμπειρικό δεδομένο. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον ίδιο το φιλόσοφο «ανάμεσα στις διάφορες έννοιες που σχηματίζουν το πολυποίκιλο υφάδι της ανθρώπινης γνώσης υπάρχουν μερικές, που προορίζονται και για την καθαρή a priori χρήση, (εντελώς ανεξάρτητα από κάθε εμπειρία) και που το δικαίωμά τους ακριβώς αυτό έχει ανάγκη κάθε φορά από παραγωγή, γιατί οι αποδείξεις από την εμπειρία δεν είναι επαρκείς, για να δικαιολογήσουν μια τέτοια χρήση και γιατί, παρόλα αυτά, επιβάλλεται να γνωρίζει κανένας πως είναι δυνατό οι έννοιες αυτές να αναφέρονται σε αντικείμενα, που δεν συνάγονται από καμιά εμπειρία. Γι' αυτό την εξήγηση του τρόπου με τον οποίο μπορούν έννοιες να αναφέρονται a priori σε αντικείμενα την ονομάζω υπερβατική παραγωγή των εννοιών αυτών και την διαστέλλω από την εμπειρική παραγωγή, η οποία δηλώνει τον τρόπο, με τον οποίο μια έννοια αποκτάται δια της εμπειρίας και του στοχασμού πάνω σ' αυτή την εμπειρία και γι' αυτό δεν αφορά τη νομιμότητα αλλά το γεγονός, από το οποίο προκύπτει η κατοχή της»

‘Όπως είδαμε και παραπάνω, ο Καντ δίνει μεγάλη σημασία στην υπερβατική φιλοσοφία, δηλαδή τη φιλοσοφία εκείνη η οποία ενοποιείται μέσω της κριτικής. Η κριτική, λοιπόν κατορθώνει αυτήν την ενοποίηση διότι θέτει ως στόχο της όχι τη διέγερση των γνώσεων, αλλά τη δικαίωσή τους και η γνωστική αυτή μέθοδος δε μπορεί παρά να υφίσταται a priori, δεδομένου ότι ο λόγος δε μπορεί να θέσει παρά μόνο τα ερωτήματα εκείνα τα οποία είναι ήδη σε θέση να απαντήσει.

2.1.1. Οι κατηγορίες του χώρου και του χρόνου

Ο Καντ υποστηρίζει ότι ο εξωτερικός κόσμος προκαλεί μονάχα την ύλη της αίσθησης, ενώ η νοητική μας συσκευή είναι εκείνη που τοποθετεί το υλικό αυτό στο χώρο και στο χρόνο και δημιουργεί τις έννοιες μέσω των οποίων αντιλαμβανόμαστε τα εμπειρικά δεδομένα. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι 'όσο καθαρές και αν είναι οι έννοιες αυτές [χώρος και χρόνος] από καθετί εμπειρικό και όσο και αν είναι βέβαιο ότι αυτές είναι τελείως a priori παραστάτες στο πνεύμα, ωστόσο δεν θα είχαν

αντικειμενικό κύρος, ούτε σημασία και νόημα, αν η αναγκαία χρήση τους δεν μπορούσε να καταδειχθεί πάνω στα αντικείμενα της εμπειρίας'¹³

Για τον Καντ ο χώρος και ο χρόνος είναι μέρη του μηχανισμού αντίληψης του κάθε ξεχωριστού υποκειμένου, ενώ τις περιγράφει ως μορφές ενόρασης . 'Ούτε ο χώρος ούτε οποιοσδήποτε γεωμετρικός προσδιορισμός του, είναι υπερβατική παράσταση a priori, παρά μόνη η επίγνωση ότι οι παραστάσεις αυτές δεν έχουν καθόλου εμπειρική προέλευση και η δυνατότητα που παρόλα αυτά έχουν να μπορούν να αναφέρονται a priori σε αντικείμενα της εμπειρίας, αυτή μπορεί να ονομάζεται υπερβατική [...] Άρα η διαφορά του υπερβατικού από το εμπειρικό ανήκει μόνο στην κριτική των γνώσεων και δεν αφορά την αναφορά στον αντικείμενό τους'.¹⁴

Ο χώρος και ο χρόνος, ως μορφές ενόρασης, οι οποίες ονομάζονται και «κατηγορίες» έχουν εφαρμογή σε οτιδήποτε προσλαμβάνουμε μέσω της εμπειρίας. Σύμφωνα με τον Καντ «Αλλά πράγματα εν χώρω και χρόνω μπορούν να δοθούν μόνο εφόσον αυτά είναι αντιληπτά (παραστάσεις συνοδευόμενες από αίσθημα) επομένως μέσω εμπειρικής παραστάσεως'.¹⁵ Ενώ όπως υπογραμμίζει παρακάτω «Χώρος και χρόνος ως όροι δυνατότητας, του πώς δηλ., είναι δυνατόν να μας δίνονται τα αντικείμενα, δεν ισχύουν για τίποτε πιο πέρα παρά μόνο για αντικείμενα των αισθήσεων άρα μόνο της εμπειρίας'.¹⁶

Στο σύνολο του έργου Κριτική του Καθαρού Λόγου γίνεται προσπάθεια να αναδειχτεί ο κίνδυνος των στρεβλώσεων και των αντιφάσεων που προκύπτουν από την εφαρμογή του χώρου και του χρόνου, όπως και άλλων κατηγοριών σε αντικείμενα και φαινόμενα τα οποία δε μας δίνονται με την εμπειρία.

2.1.2. Η κοπερνίκεια αντιστροφή

Ο Καντ υπογραμμίζει ότι ο καθορισμός του αντικειμένου απαιτεί μια εποπτεία, ενώ και όταν ακόμη αυτή η εποπτεία απουσιάζει, η σκέψη του πράγματος διατηρεί τις αληθινές και χρήσιμες συνέπειές της ως προς τη χρήση του λόγου από την πλευρά του υποκειμένου. Χρήση, ωστόσο, η οποία δε στοχεύει στον καθορισμό

¹³ Καντ Ιμμάνουελ, Κριτική του Καθαρού Λόγου, ο.π., σελ. 178

¹⁴ Καντ Ιμμάνουελ, Κριτική του Καθαρού Λόγου, ο.π., σελ.22

¹⁵ Καντ Ιμμάνουελ, Κριτική του Καθαρού Λόγου, ο.π., σελ.109

¹⁶ Καντ Ιμμάνουελ, Κριτική του Καθαρού Λόγου, ο.π., σελ.111

του πράγματος ή της γνώσης αλλά στον καθορισμό τελικά του υποκειμένου και της βούλησής του.

Το υποκείμενο αντιλαμβάνεται μόνο τα φαινόμενα εκείνα τα οποία η αντιληπτική ικανότητα του ίδιου είναι σε θέση να δομήσει. Δηλαδή η γνώση του αντικειμένου εξαρτάται από τη γνωστική ικανότητα του νου, επομένως το γνωστικό υποκείμενο κατέχει τον πρωτεύοντα ρόλο στη διαδικασία της γνώσης. Σύμφωνα με τα παραπάνω, λοιπόν, ο άνθρωπος μπορεί να γνωρίσει κάτι μέσω της αλληλεπίδρασης αισθητικότητας και νόησης, γνώση όμως η οποία δομείται σύμφωνα με τη φύση του ανθρώπινου νου. «Αντί να ρωτάμε πως η γνώση μας θα προσαρμοστεί στα αντικείμενά της, πρέπει να αρχίσουμε με την υπόθεση ότι τα αντικείμενα είναι αυτά που πρέπει να προσαρμοστούν στη γνώση μας».

Σε αυτήν ακριβώς τη θέση συνίσταται η λεγόμενη «Κοπερνίκεια αντιστροφή». Όπως ο Κοπέρνικος έθεσε το ζήτημα ότι η γη περιστρέφεται γύρω από τον ήλιο και όχι το αντίθετο, έθεσε δηλαδή στο επίκεντρο τον ήλιο και όχι τη γη, έτσι και ο Καντ έθεσε στο επίκεντρο του θεωρητικού λόγου τη λογική μας και όχι τα αντικείμενα. Με άλλα λόγια, ο θεωρητικός λόγος δεν περιστρέφεται πλέον γύρω από τα αντικείμενα, αλλά τα αντικείμενα προσαρμόζονται στη λογική.

2.1.3. Οι πηγές της γνώσης

Στην Κριτική του Καθαρού Λόγου ο Καντ υποστηρίζει ότι οι υποκειμενικές πηγές γνώσης που πάνω τους βασίζεται η δυνατότητα μιας εμπειρίας γενικά, όπως και η γνώση των αντικειμένων της εμπειρίας αυτής, είναι τρεις: οι αισθήσεις, η φαντασία και η αυτοσυνείδηση. Οι αισθήσεις προσλαμβάνουν τα φαινόμενα εμπειρικά, μέσα στην αντίληψη. Η φαντασία το πετυχαίνει μέσω του συνειρμού. Τέλος, η αυτοσυνείδηση βασίζεται στην εμπειρική αντίληψη της ταυτότητας των αναπαραγωγικών παραστάσεων με τα φαινόμενα που τις δένουν, δηλαδή στην αναγνώριση.

Οι συγκεκριμένες αντιλήψεις, στο σύνολό τους, έχουν ως αρχή a priori την καθαρή εποπτεία. Παράλληλα, οι παραστάσεις των φαινομένων δε μπορεί παρά να έχουν σχέση με μια δυνατή εμπειρική συνείδηση, διότι αν δεν είχαν τέτοια σχέση θα δε θα μπορούσαν να γίνουν αντιληπτά και επομένως τα συγκεκριμένα φαινόμενα θα θεωρούνταν ανύπαρκτα. Σύμφωνα με αυτό το συλλογισμό, ο Καντ θεωρεί απολύτως

λογικό και αναγκαίο η κάθε συνείδηση στο πλαίσιο της γνώσης του κάθε υποκειμένου, να θεωρείται ως αυτοσυνείδηση. Έτσι, η ενότητα της αυτοσυνείδησης που σχετίζεται με τη σύνθεση της φαντασίας αποτελεί τη νόηση και η ενότητα αυτή που σχετίζεται με την υπερβατική σύνθεση της φαντασίας αποτελεί την καθαρή νόηση.

Η ενότητα της γνώσης σχετικά με όλα τα φαινόμενα προκύπτει αντικειμενικά και αποτελεί την αναγκαία συνέπεια μιας σύνθεσης. Η σύνθεση αυτή πραγματοποιείται μέσα στο πλαίσιο της φαντασίας και θεμελιώνεται a priori πάνω σε συγκεκριμένους κανόνες. Με τον τρόπο αυτό, η υπερβατολογική παραγωγή που εισάγει ο Καντ τείνει να υπερβεί τον εμπειρισμό, χωρίς ωστόσο να καθίσταται ικανή να τον εξαλείψει.

Ο μεγάλος διανοητής διακρίνει δύο ικανότητες του νου, τη νόηση και την κρίση. Η νόηση αποτελεί την ικανότητα του νου να σχηματίζει έννοιες, ενώ η κρίση αποτελεί την ικανότητά του να τις εφαρμόζει. Κατά συνέπεια, οι λειτουργίες της νόησης εκφέρονται μέσω μεμονωμένων λέξεων, ενώ οι λειτουργίες της κρίσης με ολόκληρες προτάσεις. Επομένως, όταν μιλάμε για a priori έννοιες αναφερόμαστε σε κατηγορίες, ενώ οι a priori κρίσεις ονομάζονται αρχές. Ο Καντ υποστηρίζει ότι σε κάθε κατηγορία αντιστοιχεί μια αρχή.

Ο Γερμανός φιλόσοφος κατατάσσει τις συνθετικές αρχές που προαναφέρθηκαν σε τέσσερις τάξεις, σε αντιστοιχία με τα τέσσερα μέρη στα οποία διακρίνει και τις κατηγορίες: ενότητα- πολλαπλότητα, αναγκαιότητα, ολότητα, ουσία και αιτία. Αντίστοιχα, οι κρίσεις –οι οποίες ονομάζονται αρχές- χωρίζονται σε: μερικές-γενικές, υποθετικές βεβαιωτικές, αποδεικτικές, καταφατικές και κατηγορικές. Και οι δύο αντιστοιχίζονται σε ποιότητα, ποσότητα, σε τρόπο και σχέση. Σύμφωνα, επομένως, με τη μεθοδολογία της φιλοσοφίας του Καντ, τα παραπάνω ταξινομούνται σε τέσσερα μέρη ως εξής: τα αξιώματα της εποπτείας αντιστοιχίζονται με την ποσότητα, οι προλήψεις της αντίληψης με την ποιότητα, οι αναλογίες της εμπειρίας αντιστοιχίζονται με την κατηγορία της σχέσης, ενώ, τέλος, τα αιτήματα της εμπειρικής σκέψης αντιστοιχίζονται με τον τρόπο.

Όπως αναφέρει ο Καντ στην Κριτική του Καθαρού λόγου: «διάλεξα αυτούς τους όρους με φροντίδα, για να παρατηρήσουμε καλά τις διαφορές που υπάρχουν

ανάμεσα στη σαφήνεια και την πρακτική εφαρμογή αυτών των αρχών. Αλλά, για ότι αφορά τη σαφήνεια και τον καθορισμό των *a priori* φαινομένων, σύμφωνα με τις κατηγορίες της ποσότητας και της ποιότητας, οι αρχές τους διακρίνονται πολύ απ' τις αρχές των άλλων στο ότι οι μεν είναι δεκτικές μιας εποπτικής βεβαιότητας, ενώ οι άλλες, μιας βεβαιότητας απλά συλλογιστικής». ¹⁷ Γίνεται φανερό, επομένως, πως η προσέγγιση αυτή προσεγγίζει την περιοχή της καθαρής νόησης, εφόσον εισάγει την αναλυτική των αρχών. Την εξήγηση ότι η γενική λογική διαμορφώνεται βάσει ενός σχεδίου που σχετίζεται με τις λειτουργίες γνώσης (νόηση, κρίσης και Λόγου) ακολουθεί η παρουσίαση της υπερβατικής λογικής, η οποία, σύμφωνα με τον Καντ είναι περιορισμένη και έχει καθορισμένο περιεχόμενο.

Ότι η υπερβατική λογική είναι περιρισμένη έγκειται στο ότι περιορίζεται στο περιεχόμενο των καθαρών *a priori* γνώσεων, χωρίς να επιδέχεται διαιρέσεις. Ωστόσο, όταν η υπερβατική λογική περνάει στη διαλεκτική φάση, ο Καντ υποστηρίζει ότι επεισέρχεται η λογική της ψευδαίσθησης, ενώ ταυτόχρονα υποβάλλει σε κριτική μια *a priori* ψυχολογία, κοσμολογία και θεολογία.

Συγκεκριμένα, αν η γνώση ξεκινάει από τις αισθήσεις μας, μεταβαίνει τελικά στο Λόγο, αφού πρώτα διέλθει της νόησης. Έπομένως, τόσο ο Λόγος, όσο και η νόηση διέρχονται μέσα από έννοιες, οι οποίες, όταν περάσουν στην κάθαρση ονομάζονται κατηγορίες

Η λογική, στην καντιανή φιλοσοφία αναφέρεται στους κανόνες με τους οποίους λειτουργεί η νόηση και οι οποίοι μπορούν να είναι είτε ειδικής είτε γενικής χρήσης. Η ειδική χρήση αποτελεί τη μεθοδολογία των επιμέρους επιστημών, ενώ η γενική περιλαμβάνει τους απαραίτητους κανόνες της σκέψης, χωρίς τους οποίους δε γίνεται να υπάρξει καμιά χρήση της νόησης. Με άλλα λόγια, η λογική ειδικής χρήσης περιλαμβάνει τους κανόνες οι οποίοι αν ακολουθηθούν θα οδηγήσουν στην ορθή σκέψη σχετικά με ένα συγκεκριμένο τύπο αντικειμένων, και για αυτό το λόγο ονομάζεται πρώτη στοιχειώδης λογική. Από την άλλη, η λογική της γενικής χρήσης, η οποία περιλαμβάνει όλους τους αναγκαίους κανόνες ονομάζεται από τον Καντ όργανο της επιστήμης. Η υπερβατική λογική, η οποία έπεται, αποτελεί τη δυνατότητα

¹⁷Καντ Ιμμάνουελ, Κριτική του Καθαρού Λόγου, ο.π., σελ.62

της a priori χρήση της γνώσης, ενώ η αναλυτική λογική, τέλος, αποτελεί τη διαίρεση (ή την αποσύνθεση) όλης της a priori γνώσης στα στοιχεία της καθαρής γνώσης.

2.2. Κριτική του Πρακτικού Λόγου

Ο μεγάλος Γερμανός φιλόσοφος, όπως είδαμε και παραπάνω, διαχωρίζει τις λειτουργίες του καθαρού λόγου από αυτές του πρακτικού. Ενώ στον καθαρό λόγο αναλύει τα ζητήματα της γνώσης και της νόησης, στο έργο του Κριτική του Πρακτικού Λόγου εδράζεται η ηθική σκέψη του Καντ.

Με το έργο αυτό, βεβαίως, ο μεγάλος διανοητής δεν εισάγει την πρόταση ενός ηθικού τρόπου συμπεριφοράς, αλλά αναδεικνύει τις υποκειμενικές προϋποθέσεις οι οποίες θα επέτρεπαν τη δημιουργία μιας κοινωνίας «ηθικώς αυτοσυνείδητων όντων».

Η σημαντικότερη συμβολή του συγκεκριμένου πονήματος έχει να κάνει με τη θεμελίωση του νόμου της ελευθερίας, όπως και του «πρακτικού δέοντος», αυτού δηλαδή που οφείλει να πράττει κανείς στο πλαίσιο της κοινωνίας.

Ενώ, στην Κριτική του Καθαρού Λόγου καταπιάνεται με τις πηγές της a priori γνώσης και τη θεωρητική θεμελίωση των νόμων που διέπουν τη φύση και τη νόηση, η Κριτική του Πρακτικού Λόγου θεμελιώνει το νόμο της ελευθερίας, εισάγοντας και την έννοια της βούλησης.

Ο Καντ δήλωνε ότι δύο πράγματα τον γεμίζουν με πελώριο σεβασμό: «ο έναστρος ουρανός πάνω από μένα και η ηθική μέσα μου», επομένως, το ζήτημα της ηθικής αποτελούσε θέμα ύψιστης σημασίας για το μεγάλο διανοητή.

«Οι πρώτοι του ηθικοί στοχασμοί αντικατοπτρίζουν καθαρά την επίδραση του Διαφωτισμού. Στη δεκαετία του 1760-1770 η επιρροή της αγγλικής ηθικής φιλοσοφίας και του Rousseau είναι φανερή. [...] Ο Rousseau αντιπροσωπεύει στα μάτια του (Καντ) τον Νεύτωνα της ηθικής εσωτερικότητας, όσο ο πόθος της ευτυχίας του φαίνεται ότι δεσπόζει στον πόθο της τελειότητας, πάνω στον οποίο στηρίζεται η βολφική ηθική. Αλλά ο Καντ ανακαλύπτει πολύ γρήγορα ότι η εμπειρία δε μπορεί να είναι πηγή αναγκαστικής γνώσης και δε μπορεί να χρησιμεύσει, μέσα στην ηθική

πράξη, για να προσφέρει επαρκή βάση στην κανονιστική σκέψη». ¹⁸ Επομένως, η ηθική κατά τον Καντ δεν αποτελεί κοινωνική επιστήμη, αλλά μάθηση βασισμένη στο λόγο.

Η Κριτική του Καθαρού Λόγου θέτει το ερώτημα: «Πως είναι δυνατή η ηθική κρίση;» Προκειμένου να απαντήσει υποστηρίζει ότι το καθήκον είναι η *a priori* μορφή κάθε ηθικής κρίσης και καταξίωσης. Προκειμένου να μπορέσει η ηθική κρίση να καταστεί αναγκαία, θα πρέπει να υπάρχει κάτι το οποίο να είναι αγαθό «καθ'έαυτο» και το οποίο δεν υπόκειται σε οποιουδήποτε είδους περιορισμούς, ενώ παράλληλα η εγκυρότητά του δεν εξαρτάται από προϋποθέσεις και ως εκ τούτου η βούληση δε μπορεί να μην το θέλει.

Όμως, όλα τα αγαθά που δίνονται μέσω των αισθήσεων είναι σχετικά και εξαρτημένα από διάφορες προϋποθέσεις. «Μόνο ένα πράγμα υφίσταται, το οποίο είναι πραγματικά αυτό το απόλυτο και ανεξάρτητο από όρους αγαθό, δηλαδή η αγαθή βούληση «καθ'εαυτήν» και όχι τα περιορισμένα αυτά αγαθά όπως η ευτυχία, η ευχαρίστηση, η συντήρηση του εαυτού σου και του είδους σου, ή η τελειότητα.» ¹⁹

Δηλαδή, το μοναδικό πράγμα το οποίο δεν εξαρτάται από προϋποθέσεις είναι η θέληση για την πραγμάτωση του αγαθού, η οποία μας δίνεται με τη μορφή του καθήκοντος, που εκφράζεται ως εξαναγκασμός να υποταχθούμε στον ηθικό νόμο. Βεβαίως, προκειμένου να μπορέσει να δικαιολογηθεί μια τέτοια κρίση, η έννοια του καθήκοντος που υπαγορεύει τις πράξεις μας, οφείλει να εκπορεύεται από το σεβασμό στον ηθικό νόμο. Πράγμα που σημαίνει ότι μπορούμε να επιδιώκουμε την ευτυχία εαν οι πράξεις στις οποίες προβαίνουμε για να την επιτύχουμε είναι σύμφωνες με τον ηθικό νόμο, ενώ παράλληλα η ηθική απαιτεί να επιθυμούμε αυτές τις πράξεις από καθήκον.

Συμπερασματικά, ο Καντ διατυπώνει το πρόσταγμα του καθήκοντος ως εξής: «Να πράττεις πάντοτε κατά τέτοιο τρόπο, ώστε ο (υποκειμενικός) κανόνας των πράξεών σου να μπορεί να γίνει ο καθολικός νόμος όλων των λογικών όντων.» ²⁰

¹⁸Encyclopedie de la pleiade, Ιστορία της φιλοσοφίας-Η Καντιανη επανάσταση, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2003, σελ.65

¹⁹ Encyclopedie de la pleiade, Ιστορία της φιλοσοφίας-Η Καντιανη επανάσταση, ο.π., σελ. 63

²⁰Encyclopedie de la pleiade, Ιστορία της φιλοσοφίας-Η Καντιανη επανάσταση, ο.π., σελ. 63

Ακόμη και αν δε φέρνει κάποιο αποτέλεσμα, η βούληση αυτή καθ'αυτή είναι εκείνη που δίνει αξία και αποτελεί την ουσία της ηθικής του ατόμου. Ο Καντ υποστηρίζει ότι πρωτεύοντα ρόλο παίζει ο πρακτικός λόγος και έπεται η θεμελιώδης στάση κάθε ανθρώπου ο οποίος καλείται να αποφασίζει ελεύθερα και αυτόνομα.

Σχετικά με το ζήτημα της εφαρμογής του Πρακτικού Λόγου στην ιστορική και κοινωνική πραγματικότητα, ο Καντ υποστηρίζει ότι ο ηθικός νόμος μπορεί να αξιώσει την εφαρμογή του στα αντικείμενα της φύσης μέσω της γνωστικής δυνατότητας την οποία επιτρέπει η διάνοια. Επομένως η διάνοια μας δίνει τον «Τύπο του ηθικού νόμου», ο οποίος δεν έχει σχηματικό χαρακτήρα και δίνεται σε μορφή φυσικού νόμου, προκειμένου να συμβάλει στην ανθρώπινη κρίση. Έτσι, από τη σκοπιά της πρακτικής δραστηριότητας, η θεωρητική δομή του πρακτικού λόγου αποτελεί τη δυνατότητα την οποία καλείται η ίδια να πραγματοποιήσει, πραγματοποιώντας με αυτόν τον τρόπο, το Λόγο.

Συμπερασματικά, με τις δύο αυτές κριτικές, τόσο με την κριτική του καθαρού λόγου, όσο και με την κριτική του πρακτικού λόγου, ο Καντ είχε διανοίξει ένα ρήγμα ανάμεσα στη φυσική τάξη και την εξωγενή της νομοτέλεια αφενός, και την ανθρώπινη συνείδηση με το αίτημα της ελευθερίας που την καθοδηγεί αφετέρου.

3. Κριτική της κριτικής δύναμης

Σύμφωνα με τον Καντ, δυνάμεις του πνεύματος είναι τρεις. Η γνωστική, η δύναμη του επιθυμητικού και το συναίσθημα της ηδονής και της λύπης. Η πρώτη εκτίθεται στην Κριτική του Καθαρού Λόγου, η δεύτερη αναλύεται στο έργο Κριτική του Πρακτικού Λόγου, ενώ η Τρίτη αποτελεί το αντικείμενο της Κριτικής της Κριτικής Δύναμης.

Κάθε μία από τις δυνάμεις αυτές, διέπεται από αρχές a priori. Από τις τρεις αυτές δυνάμεις, εκείνη η οποία διέπεται από τις λιγότερες a priori προσδιοριστικές αρχές ο Καντ τις τοποθετεί στην Κριτική της Κριτικής Δύναμης, επισημαίνει δηλαδή ότι είναι αυτές οι οποίες έχουν να κάνουν με το συναίσθημα της ηδονής και της λύπης. Για το λόγο αυτό, υποστηρίζει ότι η Αισθητική δεν είναι επιστήμη, γιατί είναι βασικά εμπειρική.

Τα πεδία της πραγματικότητας τα οποία διακρίνει ο Καντ είναι δύο: η φύση και η ελευθερία. Οι έννοιες που έχουν να κάνουν με τη φύση συνδέονται με την ικανότητα θεωρητικής γνώσης και βασίζονται στη νομοθεσία της διάνοιας. Ενώ η ελευθερία έχει να κάνει με πρακτικές επιταγές και βασίζεται στη νομοθεσία του Λόγου. Με τον ίδιο τρόπο που ο Καντ τοποθετεί μεταξύ της ικανότητας γνώσης και του επιθυμητικού το συναίσθημα της ηδονής, έτσι και με το ίδιο σκεπτικό, τοποθετεί μεταξύ διάνοιας και Λόγου την κριτική δύναμη. Εφόσον, ούτως ή άλλως η κριτική δύναμη αποτελεί την «ικανότητα να σκεπτόμαστε το ειδικό ως περιεχόμενο στο καθολικό».

Η κριτική δύναμη μπορεί να είναι προσδιοριστική, στην περίπτωση που υπάγει το ειδικό στο καθολικό -για παράδειγμα στην περίπτωση της θεωρητικής γνώσης ή των πρακτικών αρχών- είτε αναστοχαστική, όταν έχουμε ως δεδομένο το ειδικό και αυτό που αναζητούμε είναι το καθολικό. Ενώ, τέλος, η αναστοχαστική κρίση αφορά στην αισθητική κρίση.

Η αισθητική παράδοση πριν τον Καντ θέτει τα εξής ερωτήματα: Τί είναι ωραίο; Και ποιά είναι η ουσία της τέχνης; Με άλλα λόγια αναζητά μια αρχή που να περιέχει τα γνωρίσματα και τους όρους της ομορφιάς και με αυτόν τον τρόπο να χαρακτηρίζεται ένα αντικείμενο ωραίο, εφόσον ανταποκρίνεται σε αυτήν την αρχή, ενώ ο χαρακτηρισμός θα είναι βάσιμος και θα έχει γενική ισχύ. Όμως, ο ισχυρισμός

αυτός παραγνωρίζει το γεγονός ότι αναγκαίος όρος για να θεωρηθεί κάτι ως ωραίο είναι η αισθητική εμπειρία και συγκίνηση, η οποία είναι αδύνατο να περιγραφεί βάσει αντικειμενικών εννοιών, πόσω δε μάλλον να μπορέσουμε να αισθανθούμε μέσω αποδεικτικών λόγων.

Ο Καντ, στη βάση της παραπάνω παραδοχής θέτει ως βασικό ζήτημα στην αισθητική του θεωρία την ανάλυση της καλαισθητικής συνείδησης. Με τον ίδιο τρόπο που γνωσιοθεωρητικά ξεκινά από το πραγματικό γεγονός της επιστημονικής γνώσης και στην ηθική από την ελεύθερη ηθική συνείδηση, δηλαδή το «γεγονός του καθαρού πρακτικού λόγου» και θέτει στο επίκεντρο το ερώτημα πως είναι αυτή δυνατή, έτσι και στο πεδίο της αισθητικής ξεκινά από τα πραγματικά φαινόμενα της τέχνης και της ομορφιάς και θέτει το ερώτημα: ποια είναι η δομή και η λειτουργία της αυτενεργού αισθητικής συνείδησης, βάσει της οποίας μπορεί να θεμελιωθεί η αισθητική αποτίμηση ότι το ένα ή το άλλο έργο της φύσης ή της τέχνης είναι ωραίο; Επομένως, στο επίκεντρο της Καντιανής αισθητικής τίθεται η ανάλυση των υπερβατολογικών όρων, όπως και της νομοτέλειας της αισθητικής συνείδησης.

3.1. Η Αισθητική στην καντιανή θεωρία

Το έργο του Καντ Κριτική της Κριτικής Δύναμης αποτελεί ίσως το σημαντικότερο έργο στην ιστορία των αισθητικών θεωριών, καθώς με αυτό, ο μεγάλος Γερμανός φιλόσοφος κατόρθωσε να αποδώσει στην αισθητική κρίση τη σημασία της λογικής και της ηθικής κρίσης. Με αυτόν τον τρόπο, η αισθητική εγκαινιάστηκε ως ιδιαίτερο γνωστικό αντικείμενο της φιλοσοφίας και απέκτησε ίση αξία με τα υπόλοιπα πεδία των φιλοσοφικών αναζητήσεων. Παράλληλα, μέσα από τη θεωρία του Καντ η τέχνη απέκτησε νέο κύρος, καθώς αποδεσμεύτηκε τόσο από τη γνώση όσο και από την ηθική.

Η φιλοσοφική παράδοση ήταν αρνητική ως προς τη δυνατότητα της τέχνης να λειτουργήσει ως όργανο γνώσης ή και διαμόρφωσης σωστής ηθικής στάσης. Σε αντιπαράθεση, ο Καντ επισημαίνει ότι η δυνατότητα της τέχνης να συμβάλλει στην απόκτηση της γνώσης δε θα πρέπει να συγκρίνεται με αυτή της λογικής, γιατί θα αποδεικνύεται πάντοτε κατώτερη. Επομένως, το κύρος της τέχνης αποκαθίσταται

μόνο αν αποσυνδέσουμε τη μεταξύ τους σχέση, αν τοποθετήσουμε την τέχνη και τη γνώση σε δύο διαφορετικούς –ασύνδετους μεταξύ τους- κόσμους.

Σκοπός της Κριτικής της Κριτικής Δύναμης συνολικότερα είναι να καταδείξει ότι οι κρίσεις μας για την τέχνη και το ωραίο δεν είναι κατώτερες από τις κρίσεις μας σχετικά με την αλήθεια και το καλό, αλλά ανεξάρτητες οι μιν από τις δε, μολονότι εμφανίζουν κάποιο βαθμό σύνδεσης. Δεν ενδιαφέρει το Γερμανό φιλόσοφο να προσδιορίσει κάποια σχέση ανάμεσα στην τέχνη και τη γνώση, πόσο δε μάλλον που περιορίζει δραματικά το γνωσιακό χαρακτήρα της τέχνης, υποστηρίζοντας ότι η τέχνη δεν έχει απολύτως καμία σχέση με την αλήθεια.

Η θέση αυτή πολεμήθηκε με σθένος από μεταγενέστερους αισθητικούς φιλοσόφους, οι οποίοι υποστήριζαν ότι η τέχνη μπορεί να ενισχύσει τη γνώση μας για τη φύση και την κοινωνία, με αποκορύφωμα φιλοσοφικά θεωρήματα όπως του Hegel ή του Heidegger οι οποίοι δήλωναν ότι ο μοναδικός σκοπός της τέχνης είναι η προβολή της αλήθειας. Σε αντίθεση με τα παραπάνω, μοναδικό ενδιαφέρον του Καντ είναι να προσδιορίσει τα θεμέλια της ικανότητας μας να κρίνουμε κάτι ως όμορφο – είτε στην τέχνη είτε στη φύση.

Προκειμένου να εξετάσουμε καλύτερα την ιδιαιτερότητα της καντιανής αισθητικής οφείλουμε να την τοποθετήσουμε στο ιστορικό της πλαίσιο, ώστε να είμαστε σε θέση να ανακαλύψουμε τι οφείλει στα προγενέστερα φιλοσοφικά ρεύματα, αλλά και τι τη διακρίνει από αυτά.

Αρχικά, η ορθολογική Αισθητική των νεότερων χρόνων θεωρεί ότι οι καλαισθητικές κρίσεις είναι γνωστικές κρίσεις, δηλαδή έχουν σκοπό τη γνώση και κατά συνέπεια αποτελούν θεωρητική λειτουργία της διάνοιας ή του Λόγου. Ακόμη, υποστηρίζει ότι οι κρίσεις αυτές είναι αντικειμενικές και στηρίζουν την ομορφιά σε έννοιες, ιδιαίτερα σε αυτή της τελειότητας «Όπως η φύση υπόκειται σε νόμους αντικειμενικής και καθολικής ισχύος, το ίδιο λέγουν και η τέχνη στηρίζεται ή οφείλει να στηρίζεται σε αρχές καθολικές και απαράβατες, τελικώς σε μία και μόνο αρχή, εκείνη της μιμήσεως.»²¹

²¹ Καντ Ιμμάνουελ, Κριτική της Κριτικής Δύναμης, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Κώστας Ανδρουλιδάκης, εκδόσεις Ιδεόγραμμα, Αθήνα, 2004, σελ. 45

Αντίθετα, η εμπειριοκρατική παράδοση εξηγεί την αισθητική εμπειρία βάσει ψυχολογικών λειτουργιών, ιδιαίτερα αισθητηριακών και συναισθηματικών. Στην ουσία ταυτίζει την αισθητική αρέσκεια με την ηδονή των αισθήσεων και το ωραίο με το ευχάριστο, γι' αυτό και δέχεται την αισθητική κρίση ως απλώς υποκειμενική.

Ο Καντ ακολουθεί και σε αυτήν την περίπτωση τη μέση οδό. Σε αντίθεση με την ορθολογική παράδοση δέχεται ότι οι καλαισθητικές κρίσεις δεν αποτελούν ένα είδος θεωρητικής γνώσης, ούτε στηρίζονται σε λογικές έννοιες ή σε αποδείξεις και μολαταύτα αξιώνουν καθολική εγκυρότητα σαν να ήταν αντικειμενικές. Ενώ, σε αντίθεση με τους εμπειριστές, δέχεται ότι το ωραίο δεν ταυτίζεται με το ευχάριστο αλλά αποτελεί ένα αυτοτελές είδος διακριτό τόσο από την αρέσκεια των αισθήσεων όσο και από την τελειότητα, ωστόσο, θεωρεί ότι η αισθητική κρίση δεν επιδέχεται απόδειξη όπως εάν ήταν απλώς υποκειμενική.

Σε κάθε περίπτωση, το θεμελιώδες πλαίσιο αναφοράς, στο οποίο ο Καντ τοποθετεί τα αισθητικά ζητήματα (όπως ακριβώς τα γνωσιοθεωρητικά και τα ηθικά, όπως αναφέρθηκε παραπάνω) παραμένει πάντα η κρίση. Και αυτό συμβαίνει διότι όλη η λειτουργία της συνείδησης, η σύνδεση δηλαδή του ενός πράγματος ή φαινομένου (υποκείμενο) με ένα άλλο (κατηγορούμενο) εκφράζεται πάντα με τη μορφή κρίσεων. Επομένως και με αυτήν την έννοια και η αισθητική είναι θεωρία περί των καλαισθητικών κρίσεων.

Δύο είναι τα κύρια ζητήματα της αισθητικής με τα οποία καταπιάνεται ο Καντ στην Κριτική της Κριτικής Δύναμης. Πρώτον, η ανάλυση των όρων της δυνατότητας και των γνωρισμάτων των καλαισθητικών κρίσεων, άρα, εμμέσως και των γνωρισμάτων της ομορφιάς. Δεύτερον, η θεμελίωση της εγκυρότητας των κρίσεων αυτών. Σύμφωνα με το πάγιο μεθοδολογικό σχήμα του Καντ, το πρώτο μέρος ονομάζεται «έκθεση» (Exposition) και το δεύτερο «παραγωγή» (Deduktion), ή αλλιώς «νομιμοποίηση (Legitimation) μιας αξίωσης». Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά «Η υπερβατολογική κριτική οφείλει να αναπτύξει και να δικαιολογήσει την υποκειμενική αρχή της καλαισθησίας ως μian ο priori αρχή της κριτικής δύναμης». ²²

²² Καντ Ιμμάνουελ, Κριτική της Κριτικής Δύναμης, ο.π., σελ.144

Συνολικά, ο Καντ, υιοθετώντας μια μακρά παράδοση στα συγκεκριμένα ζητήματα, αποδέχεται ότι τα μεγάλα αισθητικά θέματα ή κατηγορίες είναι δύο: το ωραίο και το υψηλό.

3.1.1. Το ωραίο

Η ανάλυση της έννοιας του ωραίου γίνεται μέσω της ανάλυσης των καλαισθητικών κρίσεων. Προκειμένου να διακρίνει τα γνωρίσματά τους, ο Καντ χρησιμοποιεί ως οδηγητικό μίτο τα είδη των κρίσεων.

Όπως ήδη αναφέραμε, σύμφωνα με τον Καντ, οι κρίσεις διακρίνονται σε γνωστικές ή λογικές (προσδιοριστική κρίση) και σε αισθητικές. Οι τελευταίες αποτελούν είτε κατ' αίσθηση κρίσεις (εμπειρικές), είτε καλαισθητικές. Η καλαισθητική δεν αποτελεί λογική κρίση, παρά το γεγονός ότι αναφέρεται στη διάνοια και σχετίζεται με αυτήν. Ωστόσο, ο Καντ αναφέρει τέσσερις στιγμές της καλαισθητικής κρίσης σε αντιστοιχία με τις τέσσερις μορφές της λογικής κρίσης, δηλαδή κατά το ποιόν, το ποσόν, την αναφορά και τον τρόπο.

Πριν περάσουμε στην παρουσίαση αυτών των στιγμών του ωραίου, χρειάζεται να αναφέρουμε κάποια πράγματα σχετικά με την εγκυρότητα των καλαισθητικών κρίσεων. Ο Καντ προτείνει ότι στην περίπτωση που κρίνουμε ότι η μορφή ενός αντικειμένου, σύμφωνα με τον απλό αναστοχασμό σχετικά με αυτήν, αποτελεί αιτία ηδονής για την παράσταση του αντίστοιχου αντικειμένου, τότε η ηδονή κατ' ανάγκη συνδέεται με την παράσταση του αντικειμένου αυτού, «όχι μόνο για το υποκείμενο που προσλαμβάνει τη μορφή αλλά για κάθε κριτή εν γένει». Επομένως, η κρίση που προκαλείται από μία τέτοια ηδονή είναι έγκυρη και έχει καθολικό χαρακτήρα. Ωστόσο, αυτή η ηδονή δεν μπορεί να εννοηθεί από έννοιες «ως αναγκαιώς συνδεδεμένη με την παράσταση ενός αντικειμένου, αλλά πρέπει να τη γνωρίζουμε πάντοτε με την αναστοχαστική αντίληψη ως συνδεδεμένη μ' αυτήν• συνεπώς δεν μπορεί (...) να διεκδικήσει αντικειμενική αναγκαιότητα και να εγείρει αξίωση για a priori εγκυρότητα. (...) Έχει απλώς την αξίωση (...) να ισχύει για τον καθένα (...)»²³

Επομένως, σύμφωνα με αυτήν την αντίληψη, ο Καντ ξεπερνά και τους ορθολογιστές φιλοσόφους οι οποίοι υποστήριζαν ότι η αναγκαιότητα των

²³ Καντ Ιμμάνουελ, Κριτική της Κριτικής Δύναμης, ο.π., σελ.134

καλαισθητικών κρίσεων ήταν αποδείξιμη, όπως και τους εμπειριστές οι οποίοι υποστήριζαν ότι ωραίο είναι απλά το ευχάριστο. Με τον τρόπο αυτό εισάγει μια νέα αντίληψη και στο πεδίο της αισθητικής θεωρίας.

3.1.2. Οι Ιδιότητες της Αισθητικής Κρίσης

Το κομμάτι της Κριτικής της Κριτικής Δύναμης όπου ο Καντ αναλύει το ωραίο και την κρίση μας γι' αυτό αποτελεί το πιο συστηματικό τμήμα του έργου, όπως και το πιο σπουδαίο για το πεδίο της Αισθητικής. Σε αυτό συνίσταται η πρώτη συστηματική απόπειρα να συνδεθεί η ομορφιά περισσότερο με το βίωμα του υποκειμένου το οποίο προκαλείται από ορισμένες μορφές της τέχνης ή της φύσης και όχι με τις ιδιότητες που φέρουν οι αυτές οι μορφές.

Το βίωμα αυτό συνδέεται άμεσα με τη λειτουργία της φαντασίας, διαδικασία η οποία περιγράφεται ως το ελεύθερο παιχνίδι της φαντασίας με τη διάνοια. Επομένως, έχουμε ταυτόχρονα την πρώτη προσπάθεια να συνδεθεί η εμπειρία του ωραίου με τη φαντασία.

Το συγκεκριμένο κομμάτι της Κριτικής της Κριτικής Δύναμης παρουσιάζει ιδιαίτερη δυσκολία, η οποία έγκειται στην παρουσίαση του ορισμού της αισθητικής κρίσης (δηλαδή και του ωραίου) μέσα από τέσσερις αλληλένδετους χαρακτηρισμούς. Η τετραμερής αυτή δομή που παρουσιάζεται για την αισθητική κρίση, ακολουθεί τα ίδια κριτήρια με αυτά τα οποία έχουν διατυπωθεί ήδη σχετικά με τις κρίσεις στην Κριτική του Καθαρού Λόγου και τα οποία είναι η ποιότητα, η ποσότητα, η σχέση και η τροπικότητα.

Σύμφωνα με τον Καντ, προκειμένου να αξιολογήσουμε το ωραίο, χρειαζόμαστε γούστο και το γούστο ορίζεται ως η «ικανότητα να κρίνουμε τι είναι ωραίο». Η κρίση αυτή οφείλει να έχει τέσσερις ιδιότητες, προκειμένου να θεωρηθεί ως κρίση του γούστου, σύμφωνα με τις οποίες αντίστοιχα ορίζεται και η ομορφιά.

A. Ποιότητα: Είναι υποκειμενική.

Η πρώτη αυτή ιδιότητα η οποία αναφέρεται στην ποιότητα της κρίσης σημαίνει ότι η κρίση του γούστου δεν αφορά στις ιδιότητες του αντικειμένου, παρά

μόνο στο αίσθημα ευχαρίστησης ή δυσαρέσκειας –ηδονής ή λύπης, το οποίο βιώνει το υποκείμενο. Επομένως, οι αισθητικές κρίσεις είναι αυτοαναφορικές. Ωστόσο, παράλληλα, παρουσιάζονται ως κρίσεις για τον κόσμο και με αυτήν τη έννοια θεωρούνται αντικειμενικές.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Καντ, ήδη από την αρχή του έργου Κριτική της Κριτικής Δύναμης: «Προκειμένου να διακρίνουμε αν κάτι είναι ωραίο ή όχι, δεν υποβάλλουμε την εικόνα του στη διάνοια για γνώση, αλλά τη συσχετίζουμε μέσω της φαντασίας με το υποκείμενο και το αίσθημα χαράς ή δυσαρέσκειας που βιώνει. Η κρίση του γούστου λοιπόν δεν είναι γνωσιακή κρίση, οπότε δεν είναι λογική, αλλά αισθητική, δηλαδή καθορίζεται μόνο υποκειμενικά.»²⁴

Με τον τρόπο αυτό, ξεκαθαρίζει από την αρχή ότι η αισθητική κρίση δε συνδέεται παρά ελάχιστα με τη λογική κρίση, δηλαδή η ομορφιά δεν έχει σχέση με τη γνώση και την κατανόηση. Οπότε, η αισθητική κρίση διαφέρει από τη λογική κρίση στο βαθμό που είναι υποκειμενική και είναι υποκειμενική γιατί συνδέεται με την ευχαρίστηση που βιώνει το υποκείμενο.

Το δεύτερο βήμα για τον Καντ είναι να διακρίνει την αισθητική ευχαρίστηση από δύο άλλα είδη ευχαρίστησης με τα οποία εύκολα μπορεί κανείς να συσχετίσει την έννοια λανθασμένα: Πρόκειται για την ευχαρίστηση του αρεστού και την ευχαρίστηση του καλού.

Καταρχήν, η ευχαρίστηση του ωραίου διαφέρει από τα άλλα είδη ευχαρίστησης καθώς αυτά (αλλά όχι η ευχαρίστηση του ωραίου) χαρακτηρίζονται από προσωπικό ενδιαφέρον για την ύπαρξη του αντικειμένου τους – είναι δηλαδή «ιδιοτελή». Το πρώτο από αυτά τα ιδιοτελή είδη ευχαρίστησης είναι η ευχαρίστηση του αρεστού, έννοια η οποία είναι καθαρά υποκειμενική και γιαυτό τον λόγο διαφέρει από άτομο σε άτομο.

Εξηγώντας την προκειμένη ευχαρίστηση, θα ήταν φρόνιμο να αναφερθούμε σε ένα παράδειγμα. Δηλαδή προτιμώ τις μπανάνες από τα πορτοκάλια. Σε αυτό ακριβώς φαίνεται ότι η ευχαρίστηση του αρεστού συνδέεται με ένα προσωπικό ενδιαφέρον για την ύπαρξη του αντικειμένου, στον βαθμό βέβαια που η ύπαρξη αυτή

²⁴ Καντ Ιμμάνουελ, Κριτική της Κριτικής Δύναμης, ο.π., σελ.23

συνδέεται με τις επιθυμίες μου (δηλαδή αν οι μπανάνες μου δίνουν ευχαρίστηση, η ευχαρίστηση αυτή κινεί την επιθυμία μου να έχω μπανάνες για να τις απολαμβάνω).

Το ίδιο ισχύει και όταν μιλάμε για την ευχαρίστηση που νιώθουμε όταν συναντάμε το καλό (το άλλο είδος ιδιοτελούς ευχαρίστησης). Στο σημείο αυτό πρέπει να ξεκαθαρίσουμε ότι η ευχαρίστηση του καλού, αν και ιδιοτελής, διαφέρει από την ευχαρίστηση του αρεστού ως εξής: η ευχαρίστηση αυτή εξαρτάται από την έννοια του καλού, αλλά αυτή η έννοια έχει ισχύ όχι μόνο για το συγκεκριμένο υποκείμενο αλλά για όλους. Συνεπώς, η ευχαρίστηση του καλού έχει λοιπόν καθολικότητα αντιθέτως η ευχαρίστηση του αρεστού είναι αμιγώς υποκειμενική. Ωστόσο, η γνώση του καλού, κινεί περισσότερο το ενδιαφέρον μας για την ύπαρξη του, καθώς είναι αδύνατον για τον Καντ να θεωρούμε κάτι ως καλό, π.χ. την ειλικρίνεια, χωρίς να επιθυμούμε να υπάρχει. Έτσι λοιπόν τόσο η ευχαρίστηση του καλού όσο και η ευχαρίστηση του αρεστού είναι ιδιοτελείς έννοιες στο βαθμό που συνδέονται με ένα προσωπικό ενδιαφέρον για την ύπαρξη του αντικειμένου τους.

Η αισθητική ευχαρίστηση, είναι το μόνο είδος ευχαρίστησης που δεν συνδέεται με ενδιαφέρον για την ύπαρξη του αντικειμένου και για αυτό το λόγο χαρακτηρίζεται και ως ανιδιοτελής ευχαρίστηση. Αντί όμως να εξάπτει την επιθυμία και να κινεί το ενδιαφέρον, η ευχαρίστηση του ωραίου μας απελευθερώνει από τέτοιου είδους ένστικτα: όχι μόνο ενεργοποιεί τις αισθήσεις μας και τη φαντασία μας, αλλά ταυτόχρονα μας ηρεμεί. Συνάμα, η αισθητική εμπειρία είναι την ίδια στιγμή αναζωογονητική (υπό την έννοια ότι ενεργοποιεί τις αισθήσεις και το νου) και ταυτόχρονα καταπραϋντική (καθώς δεν ενεργοποιεί τη βούληση).

B. Ποσότητα: Έχει Υποκειμενική Καθολικότητα.

Παράλληλα, η ευχαρίστηση του ωραίου διακρίνεται από τα άλλα δύο είδη ευχαρίστησης όχι μόνο σε σχέση με την ανιδιοτέλεια της αλλά και ως προς την έννοια της καθολικότητας: Πιο συγκεκριμένα, δεν έχει ούτε την καθαρή υποκειμενικότητα της ευχαρίστησης του αρεστού, ούτε τη λογική αναγκαιότητα της ευχαρίστησης του καλού, αλλά θα λέγαμε ότι είναι κάπου στη μέση – έχει δηλαδή υποκειμενική καθολικότητα.

Ενώ η ευχαρίστηση του αρεστού είναι καθαρά υποκειμενική, η ευχαρίστηση του ωραίου έχει αξιώσεις καθολικότητας. Ειδικότερα, αν και η αισθητική κρίση

βασίζεται σε υποκειμενικά αισθήματα ευχαρίστησης, θεωρούμε ότι αυτά τα αισθήματα έχουν ένα είδος αναγκαιότητας. Όταν δηλαδή διατυπώνουμε μια αισθητική κρίση αναμένουμε ότι και οι άλλοι παρατηρητές θα πρέπει να συμφωνήσουν με εμάς, περιμένουμε να τους επηρεάσει με άλλα λόγια το αντικείμενο με τον ίδιο τρόπο.

Συμφώνα με τον Καντ, δεν υπάρχει κανένα νόημα να πούμε ότι ‘Αυτός ο πίνακας είναι όμορφος για εμένα’ γιατί κρίνοντας κάτι ως ωραίο προχωρώ αναπόφευκτα πέρα από την έκφραση των προσωπικών μου προτιμήσεων και εκφράζω κάτι που θεωρώ ότι έχει ισχύ για όλους(καθολικότητα). [Η αυτοαναφορικότητα της αισθητικής κρίσης είναι συνάμα ετεροαναφορικότητα, με την έννοια ότι εκφράζει ένα βίωμα δυνατό για όλους.] Αντίθετως όμως η αισθητική κρίση δεν μπορεί να έχει το είδος της καθολικότητας που έχουν οι λογικές κρίσεις, συμπεριλαμβανομένης προφανώς και της κρίσης του καλού.

Πρέπει να αναφέρουμε λοιπόν ότι η αισθητική κρίση πηγάζει από το ίδιο το υποκείμενο και από το αίσθημα ανιδιοτελούς ευχαρίστησης που νιώθει απέναντι σε ένα αντικείμενο. Συνεπώς, δεν μπορούμε να πεισθούμε από τη λογική ή από επιχειρήματα τρίτων ότι κάτι είναι ωραίο αν δεν το βιώσουμε οι ίδιοι ως ωραίο.

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι η αισθητική κρίση βασίζεται στο βίωμα, στην αίσθηση - και όχι στη λογική και την εννοιολογική γνώση. Αν θέλουμε να μιλήσουμε για καθολικότητα, θα πρέπει να αναφερθούμε σε ένα διαφορετικό είδος καθολικότητας από αυτό που έχουν οι λογικές κρίσεις (π.χ. «όλοι οι εργένηδες είναι ανύπανδροι άνδρες»).

Εν προκειμένω ο Καντ υπογραμμίζει (προσδιορίζοντας τη δεύτερη ιδιότητα, η οποία αφορά την ποσότητα της αισθητικής κρίσης) ότι η αισθητική κρίση έχει υποκειμενική καθολικότητα. Σε αυτό το σημείο εντοπίζεται μία αντίφαση : Δηλαδή, πώς είναι δυνατό μια υποκειμενική ευχαρίστηση (και η κρίση που πηγάζει από αυτή) να έχει καθολικότητα;

Στην προσπάθειά μας να κατανοήσουμε την καθολικότητα των αισθητικών κρίσεων θα πρέπει να εξηγήσουμε αρχικά πώς, κατά τον Καντ, φτάνουμε στην αντιληπτική γνώση. Τρεις ικανότητες κατά τον Kant συμβάλλουν στην αντιληπτική (ή εμπειρική) γνώση: η αίσθηση (η παθητική πρόσληψη αισθητηριακών

ερεθισμάτων), η φαντασία (η οργάνωση αισθητηριακών δεδομένων σε ένα ενιαίο σύνολο), και τέλος η κατανόηση (η κατηγοριοποίηση του παραγώγου της φαντασίας υπό μια έννοια).

Η φύση της αισθητικής κρίσης είναι τέτοια ώστε ο νους δεν προχωρά ποτέ από το δεύτερο στάδιο (τη φαντασία) στο τρίτο (κατανόηση).

Όπως θα δούμε παρακάτω ο Καντ εξηγεί το αίτημα καθολικότητας των αισθητικών κρίσεων παραπέμποντας, στο κοινό αίσθημα ευχαρίστησης που περιλαμβάνεται σε αυτές. Σύμφωνα με αυτόν, η φύση της αισθητικής ευχαρίστησης βρίσκεται στη συνεχή προσπάθεια περάσματος από τη φαντασία στην κατανόηση που πάντα αποτυγχάνει. Αυτό το λεγόμενο «ελεύθερο παιχνίδι των ικανοτήτων» μας προκαλεί ένα αίσθημα ευχαρίστησης που πηγάζει από την «ενεργοποίηση των ικανοτήτων μας».

Παρόλα αυτά διαπιστώνει κανείς ότι όσες έννοιες κι αν προσφέρει η κατανόηση για να κατηγοριοποιήσει την αισθητηριακή ενότητα που η φαντασία παραδίδει, καμία έννοια δεν φαίνεται ποτέ ικανοποιητική ή κατάλληλη. Προφανώς όμως η προσπάθεια εύρεσης κατάλληλης έννοιας δεν εγκαταλείπεται – νέες έννοιες προτείνονται για να κριθούν κι αυτές ανεπαρκείς. Αυτή η διαδικασία είναι θεωρητικά ατελείωτη καθώς δεν μπορεί ποτέ να δοθεί ικανοποιητικό τέλος. Με άλλα λόγια, η αισθητική ικανοποίηση είναι συνεχώς ανανεώσιμη. Για παράδειγμα, δεν κουραζόμαστε ποτέ να κοιτάμε μια όμορφη ζωγραφιά ή να ακούμε την ίδια όμορφη μελωδία γιατί δεν εξαντλείται ποτέ η πηγή της αισθητικής ικανοποίησης – ποτέ δεν ταξινομείται επιτυχώς η αισθητηριακή ενότητα υπό μια έννοια. Αυτό ακριβώς υποστηρίζει και ο Καντ.

Η σκέψη αυτή εκφράζεται με λίγο διαφορετικό τρόπο στην ανάλυση της αισθητικής ιδέας: Πιο συγκεκριμένα, «Ως αισθητική ιδέα εννοώ αυτή την αναπαράσταση της φαντασίας που προκαλεί πολύ σκέψη, ωστόσο χωρίς να είναι ποτέ καμμία σκέψη, δηλαδή έννοια, επαρκής για αυτή, έτσι ώστε δεν μπορεί ποτέ να εκφρασθεί και να γίνει σαφής από καμμία γλώσσα.»²⁵

²⁵ Καντ Ιμμ., Κριτική της Κριτικής Δύναμης, ο.π., σελ. 48

Ο Καντ περιγράφει την αισθητική ιδέα ως αυτή τη διαδικασία μέσω της οποίας προσπαθούμε να κατηγοριοποιήσουμε την αισθητηριακή ενότητα υπό μια έννοια χωρίς να τα καταφέρνουμε. Πιο απλά θα λέγαμε ότι , δεν είναι ποτέ δυνατό για εμάς να πούμε ακριβώς που έγκειται η σημασία ενός έργου τέχνης, αν και αυτό μπορεί να μας φαίνεται πολύ βαθύ και αποκαλυπτικό.

Σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να συνεχίσουμε την προσπάθεια μας να προσδιορίσουμε σε τι συνίσταται αυτό το βάθος, με την επίγνωση ότι δεν θα καταλήγουμε ποτέ με επιτυχία σε μια ικανοποιητική ερμηνεία και πάντα θα επιστρέφουμε στο όμορφο έργο και θα προσπαθούμε και πάλι να το συλλάβουμε, να το κατανοήσουμε σε όλο του το εύρος.

Η σπουδαιότητα αυτού του ορισμού της αισθητικής ιδέας για τη σύγχρονη αισθητική έγκειται ακριβώς στο ότι είναι η πρώτη προσπάθεια διατύπωσης της ιδέας της εγγενούς ανοικτότητας του έργου τέχνης, της ιδέας δηλαδή ότι το έργο τέχνης από τη φύση του δεν επιδέχεται τελική αποτίμηση αλλά είναι πάντα ανοικτό σε νέες προσεγγίσεις.

Μένει ωστόσο να εξηγήσουμε γιατί η αισθητική κρίση θέτει το αίτημα της καθολικότητας: τι είναι αυτό που κάνει την ευχαρίστηση του ωραίου να έχει καθολικότητα, όταν από την άλλη η ευχαρίστηση του αρεστού, για παράδειγμα, είναι καθαρά υποκειμενική;

Υπενθυμίζουμε σε αυτό το σημείο , ότι η ευχαρίστηση του αρεστού είναι συνδεδεμένη με το προσωπικό ενδιαφέρον του υποκειμένου για την ύπαρξη του αντικειμένου, ενώ το όμορφο έχει προσδιοριστεί ως αυτό το οποίο ευχαριστεί χωρίς να ικανοποιεί κάποια επιθυμία του υποκειμένου.

Ο Καντ σημειώνει επί του προκειμένου ότι μπορώ να περιμένω πως όλοι θα συμφωνήσουν με την αισθητική μου κρίση ακριβώς γιατί κανένα προσωπικό ενδιαφέρον ή επιθυμία δεν εμπλέκονται στην κρίση μου. Όταν ερχόμαστε όμως σε επαφή με το όμορφο αντικείμενο θα πρέπει όλοι να βιώσουμε το ίδιο ευχάριστο συναίσθημα από το ελεύθερο παιχνίδι των ικανοτήτων μας και είναι δύσκολο να πείσουμε κάποιον με επιχειρήματα ότι ένα αντικείμενο είναι ωραίο αλλά έχουμε λόγο να περιμένουμε πως και οι άλλοι θα συμφωνήσουν με την κρίση μας: ως ανθρώπινα όντα με τις ίδιες ικανότητες θα πρέπει να βιώσουν κι εκείνοι το ίδιο ελεύθερο παιχνίδι

των ικανοτήτων τους όπως αυτό που βιώνουμε εμείς (εφόσον ούτε εμείς ούτε εκείνοι δεν περιοριζόμαστε από προσωπικές επιθυμίες και προτιμήσεις).

[Αν από ένα βίωμα απουσιάζει αυτό που μας κάνει διαφορετικούς (οι επιθυμίες και προτιμήσεις μας) μένει αυτό που μας κάνει ίδιους (οι νοητικές μας δυνάμεις, οι οποίες λειτουργούν με ίδιο τρόπο).]

Γ. Τρόπος: Έχει Αναγκαιότητα.

Η τρίτη ιδιότητα που αποδίδει ο Kant στην αισθητική κρίση είναι η αναγκαιότητα και η οποία αφορά τον τρόπο της. Στη ιδιότητα αυτή δεν θα αναφερθούμε χωριστά αλλά αναλύεται στο πλαίσιο της συζήτησης για την καθολικότητα, καθώς το σκεπτικό είναι το ίδιο ακριβώς. (Κάποιες μορφές είναι τέτοιες ώστε να μπορούν να προκαλέσουν μια ορισμένη εμπειρία και να την προκαλέσουν αναγκαία, καθώς δεν εμπλέκονται σε αυτή την εμπειρία ιδιοσυγκρασιακοί παράγοντες). «Το όμορφο είναι αυτό το οποίο, χωρίς καμία έννοια, αναγνωρίζεται ως αντικείμενο αναγκαίας ευχαρίστησης».

Δ. Σχέση: Εκφράζει Τελικότητα χωρίς Σκοπό

Αναφορικά με τον τέταρτο χαρακτηρισμό της αισθητικής κρίσης (ο οποίος προσδιορίζει την τέταρτη ιδιότητά της), η κρίση αυτή εκφράζει τελικότητα χωρίς σκοπό. Τι σημαίνει αυτός ο φαινομενικά αντιφατικός χαρακτηρισμός; Σύμφωνα πάντα με τον Kant το έργο τέχνης ή το ωραίο φυσικό αντικείμενο δεν έχει κάποιο απώτερο σκοπό – δεν εξυπηρετεί κανένα στόχο και δεν έχει καμία τελικότητα. Ο λόγος που δεν μπορούμε ποτέ να αποδώσουμε σκοπό στο όμορφο αντικείμενο είναι ότι η σύλληψη του σκοπού είναι μέρος της έννοιας που συνδέεται με κάποιο αντικείμενο.

Έτσι λοιπόν από την στιγμή που η ομορφιά δεν μπορεί να υπαχθεί τελικά σε μια έννοια, όπως είδαμε, τότε κανένα όμορφο αντικείμενο δεν μπορεί να συσχετισθεί με κάποιο συγκεκριμένο σκοπό. Όταν όμως το βλέπουμε μας φαίνεται σαν να

φτιάχθηκε για να εξυπηρετήσει κάποια πολύ συγκεκριμένη λειτουργία, καθώς δεν μπορούμε να του βρούμε κάποιο ψεγάδι, κάποια οπτική ατέλεια.

Μόνο ως εξής μπορούμε να συλλάβουμε την παραπάνω αντίφαση: η ομορφιά προκαλεί ευχαρίστηση σε εμάς και αυτός είναι ένας σκοπός. Ωστόσο το όμορφο αντικείμενο δεν υπάρχει χάριν του θεατή – είναι ανεξάρτητο. Η ομορφιά φαίνεται να υπάρχει για τη δική μας ευχαρίστηση, αλλά δεν είναι σκοπός του αντικειμένου να μας προσφέρει ευχαρίστηση.

3.1.3. Συνοψίζοντας: Οι τέσσερις στιγμές του ωραίου

A. Από την άποψη της ποιότητας, ωραίο θεωρείται το αντικείμενο μίας καλαισθητικής αρέσκειας, η οποία δεν περιέχει κανένα συμφέρον. Αυτό συμβαίνει όχι επειδή χωρίς συμφέρον το αντικείμενο της αρέσκειας παύει να παρουσιάζει ενδιαφέρον και συναρπαστικότητα, αλλά διότι η κρίση είναι θεωρητική. Με άλλα λόγια, η πιθανότητα να θεωρήσω ωραία την απεικόνιση ενός γλυκού διότι πεινάω και επομένως θέλω να φάω το γλυκό αυτό, χρειάζεται να αποκλειστεί.

Στο σημείο αυτό, ο Καντ εισηγείται τη διάκριση μεταξύ ευχάριστου, καλού, και ωραίου. Το ευχάριστο, το οποίο είναι κοινό και για τα ζώα και για τους ανθρώπους, ικανοποιεί τη φυσική προδιάθεση και την επιθυμία. Το καλό έχει αντικειμενική αξία και αφορά ανεξαιρέτως σε όλα τα έλλογα όντα, στα οποία ο Καντ συμπεριλαμβάνει ακόμα και εκείνα που ενδέχεται να υπάρχουν αλλά δεν είναι ανθρώπινα, με την έννοια ότι δεν έχουν σώμα. Από την άλλη, το ωραίο βρίσκεται ανάμεσα σε αυτά τα δύο. Δηλαδή, ενώ προκαλεί ευχαρίστηση, αυτό γίνεται χωρίς εγγενή αναφορά στην προδιάθεση ή την επιθυμία. Για το λόγο αυτό, το ωραίο μπορούν να το αντιληφθούν μόνο τα έλλογα όντα, με εξαίρεση όμως αυτά τα οποία δεν έχουν σώμα, για το λόγο ότι το ωραίο προϋποθέτει αισθητηριακή πρόσληψη.

B. Κατά το ποσόν, ωραίο ονομάζεται το αντικείμενο μιας καθολικής αρέσκειας χωρίς έννοιες. Εάν το ωραίο αποτελεί αντικείμενο μίας αρέσκειας η οποία δεν έχει συμφέρον, εφόσον δηλαδή έχει πραγματοποιηθεί η αφαίρεση των ατομικών όρων, το ωραίο αποτελεί πλέον αντικείμενο καθολικής ικανοποίησης. Βέβαια, η ομορφιά ενός έργου τέχνης δεν αποδεικνύεται με λογικά επιχειρήματα. Ωστόσο, η

καλαισθητική κρίση αναφέρεται στο συναίσθημα της στο συναίσθημα της ηδονής και της λύπης και όχι στη γνωστική ικανότητα. Επομένως, η πειθώς αποτελεί θεμελιώδες ζήτημα, η προσδοκία, δηλαδή, ότι αν ο υπόλοιπος κόσμος παρατηρήσει ξανά το αντικείμενο ή την αναπαράστασή του, θα συναινέσει στη δική μας κρίση. Και μάλιστα, η συναίνεση αυτή θα πραγματοποιηθεί βάσει των δικών του συναισθημάτων και όχι στη βάση εννοιών.

Γ. Ο ορισμός κατά την αναφορά τονίζει ότι η ομορφιά είναι η μορφή της σκοπιμότητας ενός αντικειμένου, με την προϋπόθεση ότι το αντιλαμβανόμαστε δίχως την παράσταση ενός σκοπού. Δηλαδή, με το να θεωρούμε όμορφο ένα αντικείμενο, δεν αποδεχόμαστε κανένα σκοπό που εξυπηρετεί αυτή η μορφή, φαίνεται όμως σαν να έχει επιτύχει έναν τέτοιο σκοπό (χωρίς εμείς να έχουμε τέτοιες έννοιες). Επομένως, η αίσθηση μίας σκοπιμότητας υφίσταται, αλλά όχι μία έννοια ενός σκοπού που πραγματοποιείται. Για το λόγο αυτό η καλαισθητική κρίση είναι καθαρή, κάτι που δε θα συνέβαινε αν για παράδειγμα κρίναμε ένα αυτοκίνητο επηρεασμένοι από τη λειτουργικότητα ή την ταχύτητά του.

Εδώ το χωρίς συγκεκριμένο σκοπό αντικείμενο θυμίζει την ελευθερία του ατόμου και επομένως το ωραίο συμβολίζει το ηθικώς καλό, αποτελεί δηλαδή την ορατή έκφραση των ηθικών ιδεών. Το ωραίο αποτελεί την πηγή του κανόνα με τον ίδιο τρόπο που το ελεύθερο πρόσωπο αποτελεί την πηγή του νοήματος.

Η αίσθηση του ωραίου επιτυγχάνεται στη συγκεκριμένη θεώρηση με το να συμφωνούν μεταξύ τους οι γνωστικές δυνάμεις με την μορφή του αντικειμένου. Και συγχρόνως, με τον συντονισμό που συμβαίνει μεταξύ της διάνοιας και της φαντασίας σ' ένα «ελεύθερο παιχνίδι» καλαισθητικής συγκίνησης. Επομένως, οι γνωστικές δυνάμεις δεν προσβλέπουν σε μια ορισμένη γνώση, άρα και η φαντασία δεν υποτάσσεται στη διάνοια, αλλά αναφέρονται γενικότερα στη γνώση.

Δ. Τέλος, κατά τον τρόπο, το ωραίο ορίζεται ως αντικείμενο μιας αναγκαίας αρέσκειας, η οποία είναι βεβαίως υποκειμενική και χωρίς έννοιες. Αυτό δεν σημαίνει ότι όλοι οι άνθρωποι αποφαινόνται το ίδιο για το ωραίο, αλλά πως όλοι πρέπει να

πράττουμε με αυτόν τον τρόπο. Η καλαισθητική κρίση αποτελεί το παράδειγμα ενός ιδεατού κανόνα με καθολική ισχύ, τον οποίο οφείλει να αναζητά η κριτική δύναμη, καθώς δεν είναι, βεβαίως, δεδομένος.

3.1.4. Το υψηλό

Όπως είδαμε παραπάνω, για Καντ δύο είναι τα μεγάλα αισθητικά θέματα, το ωραίο, που μόλις αναλύσαμε και το υψηλό, του οποίου η προσέγγιση ακολουθεί.

Ήδη η παλαιότερη ερμηνεία της Κριτικής της Κριτικής Δύναμης επεσήμανε ότι η ανάλυση του υψηλού αποτελεί ένα από τα εξοχότερα τμήματα του έργου. Εάν κατά την παρουσίαση του ωραίου και ιδίως της τέχνης, ο Καντ δε μπορεί παρά να αφήνει να διαφαίνεται ότι κινείται σε ένα έδαφος όχι πολύ οικείο, στην ανάλυση του υψηλού, με την ιδιάζουσα σύνδεση Αισθητικής και ηθικού αισθήματος, εκδηλώνεται όλο το πάθος της ηθικής του προσωπικότητας²⁶.

Σύμφωνα με τον Καντ, το υψηλό, σε αντίθεση προς το ωραίο, δεν αφορά στη μορφή, αλλά στο άπειρο και στην ολότητα. Επίσης, δεν προκαλεί άμεση, αλλά μόνο έμμεση ηδονή, μέσω του δέους, ενώ δεν αφορά σε μορφές με σκοπιμότητα. Για το λόγο αυτό δεν αναφέρεται σε εξωτερικά αντικείμενα της φύσης, αλλά σε ιδέες του Λόγου και ένα ιδιαίτερο συναίσθημα που προκαλείται από ένα θέαμα άγριο ή τρομερο.

Αυτό το συναίσθημα του υψηλού αποτελεί το μέσο με το οποίο ανακαλύπτουμε μέσα μας μια ανώτερη και εντελώς διαφορετική από τη φύση σκοπιμότητα. Πρόκειται για την ελευθερία και τον τελικό σκοπό μας, τα οποία μας εισάγουν σε έναν άλλο κόσμο, διαφορετικό από αυτόν της φυσικής και κάθε άλλης ανάγκης, δηλαδή στο «ιδιάζον πεδίο του Λόγου, την τάξη των σκοπών, η οποία εντούτοις είναι σινάμα μια τάξη της φύσης».²⁷

Σύμφωνα με την ανάλυση της Κριτικής της Κριτικής Δύναμης, το υψηλό προκαλεί συγκίνηση της ψυχής, ενώ το ωραίο ένα ήρεμο ετασμό. Και καθώς αναφέρεται είτε σε ένα άπειρο μέγεθος, είτε σε μια άπειρη δύναμη, διαιρείται αντίστοιχα στο μαθηματικώς υψηλό και το δυναμικώς υψηλό. Το πρώτο αναφέρεται

²⁶Καντ Ιμμάνουελ, Κριτική της Κριτικής Δύναμης, ο.π., σελ. 49

²⁷Καντ Ιμμάνουελ, Κριτική της Κριτικής Δύναμης, ο.π., σελ. 201

στην απεραντοσύνη της φύσης, ενώ το δεύτερο στην ακαταμάχητη δύναμή της. Με αυτόν τον τρόπο αποτελούν την αφορμή να αισθανθούμε τη φυσική μας αδυναμία, αλλά την ίδια ώρα και την ηθική μας υπεροχή απέναντι στη φύση.

Αξίζει να σημειωθεί ιδιαίτερα η σχέση που προσδίδει ο Καντ στην Αισθητική και την Ηθική. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το μεγάλο διανοητή η κρίση για το υψηλό αποτελεί ίδιον του καλλιεργημένου ανθρώπου και για το λόγο αυτό προυποθέτει την ανάπτυξη του ηθικού αισθήματος. Παράλληλα, το άμεσο ενδιαφέρον για την ομορφιά της φύσης, σε αντίθεση με αυτό για την τέχνη, αποτελεί γνώρισμα μιας καλής ψυχής. Τέλος, στο πλαίσιο μιας θεμελιακής ανάλυσης, υποστηρίζεται ότι η ομορφιά συνιστά το σύμβολο της ηθικότητας.

3.2. Για τη θεμελίωση των αισθητικών κρίσεων

Ένα ακόμη ζήτημα το οποίο απασχόλησε το Γερμανό διανοητή σε σχέση με την αισθητική θεωρία του είναι αυτό της θεμελίωσης των αισθητικών κρίσεων. Το ζήτημα αυτό παρουσιάζει την εξής δυσκολία: οι αισθητικές κρίσεις, ενώ δεν εκφράζουν γνώση, εφόσον δεν στηρίζονται σε αντικειμενικές ιδιότητες των φαινομένων, ωστόσο αξιώνουν καθολική αποδοχή. Δηλαδή, ενώ δε μπορούν να αποδειχτούν με αντικειμενικό τρόπο, εγείρουν την αξίωση όχι της λογικής, αλλά της παραδειγματικής αναγκαιότητας. Σε αυτήν την παραδοχή εντοπίζεται και το παράδοξο ότι οι αξιώσεις της αναγκαίας και καθολικής παραδοχής αναζητούνται για κρίσεις οι οποίες συνδέουν τα αντικείμενα με την αισθητική συγκίνηση, η οποία αποτελεί ένα εντελώς υποκειμενικό φαινόμενο.

Προκειμένου να εξηγήσει το παραπάνω παράδοξο ο Καντ υποστηρίζει ότι απαιτείται μια θεμελίωση της ισχύος των καλαισθητικών κρίσεων, την οποία ονομάζει «παραγωγή», δηλαδή νομιμοποίηση των ισχυρισμών τους, όπως είδαμε παραπάνω.

Πιο συγκεκριμένα, υπογράμμισε ότι η αισθητική κρίση έχει κάποια μορφή, δηλαδή λέμε ότι το τάδε αντικείμενο είναι ωραίο, πράγμα που σημαίνει ότι η παράσταση της μορφής του αντικείμενου αυτού συνδέεται με το συναίσθημα της ηδονής του παρατηρητή. Ο Καντ προεκτείνει αυτό το συλλογισμό και υποστηρίζει ότι το ίδιο οφείλει να συμβαίνει με όλους τους εν δυνάμει παρατηρητές- κρίνοντες,

δηλαδή η παράσταση της μορφής του ίδιου αντικειμένου να προκαλεί το συναίσθημα της ηδονής σε όλους τους κρίνοντες. Προκειμένου να στηρίξει την παραπάνω διαπίστωση, ο Καντ προχωρά στην ιδιοφυή λύση της προέκτασης της κριτικής-υπερβατολογικής μεθόδου στα αισθητικά ζητήματα.

Σύμφωνα με την καντιανή θεώρηση, κατά την αισθητική εμπειρία πραγματοποιείται μια ιδιαίτερη πνευματική κατάσταση, δηλαδή ένα συναίσθημα του ελεύθερου παιχνιδιού, του συντονισμού και της εναρμόνισης των γνωστικών δυνάμεων, δηλαδή της φαντασίας και της διάνοιας. Η φαντασία προσλαμβάνει τη μορφή του αντικειμένου και συνθέτει τα πολλαπλά συναισθήματα σε εποπτείες, ενώ η διάνοια συνθέτει τις εποπτείες σε έννοιες.

Αφετηρία για την παραπάνω διαδικασία αποτελεί η πρόσληψη της μορφής του αντικειμένου, μέσω της φαντασίας, η οποία δεν περιέχει την πρόθεση ούτε της γνώσης ούτε της κτήσης. Στο σημείο αυτό η αναστοχαστική κριτική δύναμη συγκρίνει τη μορφή του αντικειμένου με τη δική της ικανότητα να συνδέει έννοιες και εποπτείες. Στην περίπτωση που κατά τη σύγκριση αυτή προκύψει κάποια συμφωνία ή συντονισμός και εναρμόνιση μεταξύ φαντασίας και διάνοιας, οι δυνάμεις αυτές συνεργούν σε ένα ελεύθερο παιχνίδι το οποίο εκδηλώνεται ως συναίσθημα της ηδονής και ως ζωογόνηση και προαγωγή των ζωτικών δυνάμεων του ανθρώπου.

Οι γνωστικές δυνάμεις τελούν σε ένα ελεύθερο παιχνίδι διότι δεν έχουν εδώ την πρόθεση για την επίτευξη μιας ορισμένης γνώσης και για τούτο δεν υπόκεινται στον περιορισμό της διάνοιας. Ο συντονισμός των γνωστικών δυνάμεων αλλά και η σύμπτωσή τους με το υποκείμενο εκφράζονται ως κρίση περί της σκοπιμότητας του όχι καθ'εαυτό («τη φύσει»), αλλά σε σχέση με εμάς («προς ημάς»). Η εναρμόνιση δηλαδή φαντασίας και διάνοιας και το συνακόλουθο συναίσθημα της ηδονής είναι ο γνωστικός λόγος (ή *ratio cognoscendi*) της καλαισθητικής κρίσης, ενώ η μορφή της σκοπιμότητας του αντικειμένου συνιστά την πραγματική αιτία (τη *ratio essendi*) και την έσχατη προσδιοριστική αρχή της. Κατά τούτο είναι αβάσιμη η ερμηνεία της καντιανής αισθητικής ως «υποκειμενιστικής». ²⁸

Για τον Καντ αποτελεί ζήτημα θεμελιακής σημασίας ότι χρειάζεται να κατανοηθεί πως η ηδονή δεν προκαλεί, αλλά ακολουθεί την καλαισθητική κρίση,

²⁸ Καντ Ιμμάνουελ, Κριτική της Κριτικής Δύναμης, ο.π., σελ. 51

όπως και ότι δεν αποτελεί το θεμέλιό της, αλλά το διακριτικό της γνώρισμα. Με άλλα λόγια, σύμφωνα με την καντιανή αισθητική, η ηδονή αποτελεί το «κλειδί» της κριτικής της καλαισθησίας.

Η πρωτοπόρα σύλληψη του Γερμανού φιλοσόφου να προεκτείνει την κριτική μέθοδο και στα αισθητικά ζητήματα, όπως προαναφέρθηκε, υποστηρίζει ότι οι όροι του συντονισμού των γνωστικών δυνάμεων κατά την αισθητική εμπειρία είναι οι ίδιοι οι οποίοι ισχύουν για ολόκληρη τη γνωστική διαδικασία. Η μόνη διαφορά συνίσταται στο ότι στόχος της αισθητικής εμπειρίας δε μπορεί να είναι η κατάκτηση της θεωρητικής, αντικειμενικής γνώσης, αλλά η διάθεση του πνεύματος για τη γνώση εν γένει.

Ο συγκεκριμένος συλλογισμός προεκτείνεται εισάγοντας ότι οι όροι αυτοί του συντονισμού των γνωστικών δυνάμεων είναι διωποκειμενικοί και έχουν καθολική εγκυρότητα. Επομένως και για το λόγο αυτό η αισθητική εμπειρία και η καλαισθητική κρίση μπορούν να μεταδοθούν καθολικά και έχουν διωποκειμενική εγκυρότητα, εφόσον βασίζονται σε τέτοιους όρους.

Παρατηρούμε εδώ, λοιπόν, την προέκταση της λύσης του ζητήματος της δυνατότητας των *a priori* συνθετικών κρίσεων και τον ισχυρισμό ότι αυτή ισχύει και στις καλαισθητικές κρίσεις. «Οι όροι της δυνατότητας της καλαισθητικής εμπειρίας και κρίσης είναι συγχρόνως όροι της γνωστικής λειτουργίας της κριτικής δύναμης εν γένει (όσον αφορά στο συντονισμό της φαντασίας και της διάνοιας, την καθολικότητα της κοινής αίσθησης κ.ο.κ.) και για αυτό έχουν καθολική *a priori* ισχύ.»²⁹

²⁹ Καντ Ιμμάνουελ, Κριτική της Κριτικής Δύναμης, ο.π., σελ. 52

4. Ο Καντ και η τέχνη

Σχετικά με το ζήτημα της τέχνης καθαυτής, ο Καντ δηλώνει ρητά πως η αισθητική του θεωρία αναφέρεται κυρίως στη φύση και όχι στην τέχνη, παρά το γεγονός ότι η φύση θα μπορούσε να θεωρηθεί κατ' αναλογία ως «έντεχνη». Για το λόγο αυτό, η αποτίμηση της ομορφιάς της τέχνης μπορεί να πραγματοποιηθεί εκ των υστέρων, με βάση τις ίδιες αρχές, οι οποίες ισχύουν για την ομορφιά της φύσης.

Για το λόγο αυτό, ο Καντ δεν κάνει σε κάποιο σημείο συγκεκριμένη αναφορά στην τέχνη αυτή καθαυτή. Μάλιστα, τα περισσότερα παραδείγματα που χρησιμοποιεί σχετικά με τα αντικείμενα της αισθητικής κρίσης δεν είναι παρμένα από τον καλλιτεχνικό χώρο αλλά από τη φύση. Παράλληλα, σχετικά με την ανωτερότητα του ωραίου της φύσης σε σύγκριση με το ωραίο στην τέχνη υποστηρίζει ότι η τέχνη μπορεί να αποκαλείται ωραία μόνο στην περίπτωση που είναι όμοια με τη φύση. Ωστόσο αυτός ο ισχυρισμός δε φαίνεται να οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο μεγάλος διανοητής υποστηρίζει ότι η τέχνη θα πρέπει να περιορίζεται σε μια ρεαλιστική «φωτογραφική» ίσως απεικόνιση της ίδιας της φύσης –για παράδειγμα στη ζωγραφική οι πίνακες να αποτυπώνουν με ακρίβεια τα φυσικά τοπία κλπ- αλλά το ζήτημα χρειάζεται να επικεντρωθεί αλλού. Αντιθέτως, ο Καντ διατυπώνει μια βαθυστόχαστη και πρωτοπόρα θεωρία για την τέχνη.

Συνολικά, ως ουσιώδη γνωρίσματα των καλών τεχνών, ο Καντ θεωρεί την αυτοτέλεια, την αυτονομία και την αμοιβαία αναλογία τους με τη φύση. Αυτό σημαίνει, όπως είδαμε, ότι όπως η φύση είναι ωραία, όταν φαίνεται ως τέχνη, έτσι και η τέχνη είναι ωραία όταν φαίνεται σαν τη φύση. Επομένως, για να δημιουργηθεί ένα άξιο έργο τέχνης, οφείλει να είναι ακριβές ως προς την τήρηση των οικείων κανόνων της τέχνης, να είναι δηλαδή *lege artis*, με τον ίδιο τρόπο που θα τους τηρούσε αν επρόκειτο για κανόνες της φύσης, χωρίς, όμως, σχολαστικούς φραγμούς.

Ο Καντ «στρέφεται κατά της ορθολογικής (κλασικιστικής αισθητικής των κανόνων της εποχής του Μπαρόκ και του Διαφωτισμού (Gottsched, Boileau κλπ), συγχρόνως όμως και εναντίον της πλήρους αποδεσμεύσεως από τις καταξιωμένες παραδόσεις, η οποία επικαλείται την απόλυτη ελευθερία της υποκειμενικής

φαντασίας (όπως εκφράστηκε στο κίνημα «Θύελλα και ορμή» και αργότερα σε ακραίες μορφές του ρομαντισμού).»³⁰

Συγκεκριμένα, η καντιανή θεώρηση του θέματος έχει να κάνει με το ότι μια καθαρή και αμερόληπτη εκτίμηση των τυπικών χαρακτηριστικών ενός καλλιτεχνικού δημιουργήματος προϋποθέτει να μην υπάρχει κανένα ενδιαφέρον για τη σκοπιμότητα του έργου και την ευχαρίστηση την οποία αυτό επιδιώκει να προκαλέσει. Επομένως, το υποκείμενο οφείλει να μην ενδιαφέρεται για το αν το αντικείμενο είναι κάτι που προέρχεται από την τέχνη ή από τη φύση.

Επιπρόσθετα, ο Καντ υποστήριζε ότι τα έργα τέχνης θα πρέπει να είναι «γεμάτα από πνέυμα» προκειμένου να μπορούν να θέτουν και τις πνευματικές δυνάμεις του ανθρώπου σε κίνηση. Τα καλλιτεχνικά εκείνα έργα τα οποία μπορούν και κατορθώνουν κάτι τέτοιο είναι αυτά που παρουσιάζουν «αισθητικές ιδέες» και οι ιδέες αυτές δε μπορούν παρά να αποτελούν το προϊόν μιας μεγαλοφύιας.

Σε γενικές γραμμές στο έργο του Καντ δεν επικεντρώνεται στην ενασχόληση με την τέχνη αλλά με την καλαισθητική κρίση, από την οποία το ωραίο και η τέχνη τελικά εκπορεύονται. Υποστηρίζει ότι η τέχνη είναι ένα a priori σύνθετο θέμα το οποίο σχετίζεται με την υποκειμενική κρίση, με το περιεχόμενο της οποίας δεν καταπιάνεται και επικεντρώνεται μόνο στη μορφή της. Ενώ δέχεται και προωθεί τη σύνδεση της φιλοσοφίας με την τέχνη, ωστόσο δεν αποφαινεται για την προσωπική καλαισθητική κρίση του κάθε υποκειμένου, δεδομένου ότι η αισθητική αφορά το υποκείμενο που κρίνει και όχι το αντικείμενο που κρίνεται, δεδομένου πάντα ότι τέχνη και γνώση βρίσκονται σε δύο διαφορετικούς –ανεξάρτητους μεταξύ τους– κόσμους.

Για τον Καντ, η τέχνη είναι έργο της ιδιοφύιας, δηλαδή της έμφυτης πνευματικής δωρεάς, η οποία παρέχει τους κανόνες στην τέχνη. Ως εκ τούτου, από την καντιανή θεωρία για την τέχνη μπορούν να συναχθούν και κάποιες αρχές για την κριτική της τέχνης. Βάση για αυτές αποτελεί η έννοια των αισθητικών Ιδεών, την οποία εισάγει εδώ για πρώτη φορά ο Καντ. Με τον όρο αυτό εννοεί την «παράσταση εκείνη της φαντασίας που μας παρακινεί να στοχαστούμε πολύ, χωρίς όμως να μπορεί

³⁰Καντ Ιμμάνουελ, Κριτική της Κριτικής Δύναμης, ο.π., σελ. 53

να της αντιστοιχεί κάποια ορισμένη σκέψη και την οποία συνεπώς καμία γλώσσα δεν επιτυγχάνει τελείως ούτε μπορεί να καταστήσει κατανοητή».³¹

Σχετικά με το ζήτημα της αντινομίας στις καλαισθητικές κρίσεις, της αντίφασης, δηλαδή, η οποία προκύπτει μεταξύ δύο ισχυρισμών, όταν και οι δύο εμφανίζονται εκ πρώτης όψεως ως αληθινοί και αποδείξιμοι, ο Καντ υποστηρίζει το εξής: Οι καλαισθητικές κρίσεις στηρίζονται στο «θεμέλιο της υποκειμενικής σκοπιμότητας της φύσης για την κριτική δύναμη» και τελικά στο κοινό για τη φύση και τον άνθρωπο «υπεραισθητό υπόστρωμα των φαινομένων». Όπως οι αντινομίες του θεωρητικού και του πρακτικού λόγου, έτσι και εκείνες στο πεδίο της αισθητικής μας υποχρεώνει να απαγκιστρωθούμε από τα αισθητά και να δεχτούμε την έννοια του υπεραισθητού ή του νοητού. Και αυτό όχι βέβαια ως γνώση, αλλά ως Ιδέα. Αποτέλεσμα της διαδικασίας αυτής είναι να κατανοήσουμε τη δυνατότητα συνένωσης όλων των γνωστικών ικανοτήτων.

4.1. Διάκριση των εννοιών της τέχνης και του ωραίου

Οι προ-Καντιανοί φιλόσοφοι που ασχολήθηκαν με την τέχνη και το ωραίο σε μεγάλο βαθμό θεωρούσαν αυτά τα αντικείμενα έρευνας διακριτά. Ο Καντ δεν αποστασιοποιείται ριζικά από αυτή την παράδοση, κάνοντας και ο ίδιος τη διάκριση ανάμεσα στην τέχνη και το ωραίο, τα οποία εξετάζει σε διαφορετικά μέρη της κριτικής.

Το ωραίο, λοιπόν, αποτελεί μια πολύ πιο ευρεία κατηγορία σε σχέση με την τέχνη και περιλαμβάνει όλα τα έξοχα δείγματα ζωγραφικής, γλυπτικής και των άλλων καλών τεχνών, όπως επίσης και όλα τα όμορφα αντικείμενα της φύσης.

Συγκεκριμένα, μάλιστα, ο Καντ υποστηρίζει πως ό,τι είναι όμορφο δεν είναι απαραίτητως τέχνη αλλά ό,τι είναι τέχνη είναι απαραίτητως όμορφο, δεν αναγνωρίζει, δηλαδή, τη δυνατότητα να υπάρχει άσχημη τέχνη. Επομένως, ο όρος 'τέχνη' για τον Καντ αποκτά αξιολογική σημασία, δηλαδή ένας άσχημος πίνακας αποτελεί ένα έργο ζωγραφικής αλλά όχι ένα έργο τέχνης.

³¹ Καντ Ιμμάνουελ, Κριτική της Κριτικής Δύναμης, ο.π., σελ. 193

Ωστόσο δέχεται, υποστηρίζοντας τον Αριστοτέλη, ότι η τέχνη μπορεί να προβάλλει άσχημα αντικείμενα αλλά με ωραίο τρόπο. Για παράδειγμα «Οι συμφορές, οι αρρώστιες, οι καταστροφές του πολέμου μπορούν [ως δυσάρεστα συμβάντα] να αποδοθούν με όμορφο τρόπο, ακόμη και να απεικονιστούν στη ζωγραφική. Μόνο ένα είδος ασχήμιας σύμφωνα με τη φύση δεν μπορεί να αποδοθεί χωρίς να καταστρέψει κάθε αισθητική απόλαυση και επομένως την αισθητική ομορφιά, δηλαδή αυτό που προκαλεί αηδία». Αυτό συμβαίνει γιατί το αηδιαστικό αντικείμενο εμποδίζει τον θεατή να επικεντρωθεί στη μορφή του και να αντλήσει απόλαυση από αυτή – η αηδία θα υπερισχύει πάντα κάθε άλλης αίσθησης που προκαλεί το αντικείμενο και σε κάθε περίπτωση θα αποκλείει την απόλαυση.

4.2. Η διαίρεση των καλών τεχνών

Ενδιαφέρον παρουσιάζει, τέλος, η διαίρεση, όπως και η κριτική αξιολόγηση των τεχνών, η οποία προτείνει ο Καντ, τοποθετώντας στην κορυφή την τέχνη της ποίησης, ενώ παράλληλα επικρίνει αυστηρά τη ρητορική.

Στο σημείο αυτό του έργου, ο Καντ επιχειρεί μια ανάλυση των ατομικών τεχνών, καθώς και μια προσπάθεια να κατατάξει τις καλές τέχνες ως προς τις ομοιότητες και τις διαφορές τους. Επιπρόσθετα, προχωρά σε μια σύγκριση της αναλογικής τους αξίας με βασικό κριτήριο την ικανότητά τους να εκφράσουν τις αισθητικές ιδέες, όπως και να διεγείρουν την πνευματική ενασχόληση και να προάγουν το πνεύμα.

Παράλληλα, χρησιμοποιεί το κριτήριο της αναλογίας της τέχνης με τον τρόπο έκφρασης τον οποίο χρησιμοποιεί ο άνθρωπος κατά την ομιλία του, προκειμένου να μεταδώσει ο ένας στον άλλο τόσο τις διάφορες σκέψεις, όσο και τις αισθήσεις του. Ο τρόπος αυτός περιλαμβάνει τη λέξη, τη χειρονομία και τον τόνο. Η πλήρης επικοινωνία επιτυγχάνεται με αυτόν τον τρόπο μέσα στο λόγο, εφόσον έτσι η σκέψη, η εποπτεία και η αίσθηση μεταφέρονται την ίδια στιγμή. Με βάση τον παραπάνω συλλογισμό, ο Καντ δέχεται μόνο τρία είδη τέχνης, αυτή του λόγου, τις εικαστικές τέχνες (τέχνη της απεικόνισης) και την τέχνη του παιχνιδιού των αισθήσεων.

Σύμφωνα με την παραπάνω διαίρεση, ο Καντ εντάσσει στην τέχνη του λόγου την ευγλωττία και την ποίηση. Ως ευγλωττία ορίζει την τέχνη του χειρισμού ενός αντικειμένου της νόησης με τον τρόπο του ελεύθερου παιχνιδιού της φαντασίας, ενώ την ποίηση την ορίζει ως την τέχνη της διενέργειας αυτού του παιχνιδιού της φαντασίας ως δραστηριότητα του νου.

Στη διαίρεση των τεχνών που πραγματοποιεί ο Καντ, εκείνες που ακολουθούν είναι οι εικαστικές τέχνες, δηλαδή η πλαστική και η ζωγραφική. Ο μεγάλος διανοητής αποκαλεί αυτές τις τέχνες ως «τέχνη έκφρασης των ιδεών μέσα στην εποπτεία των αισθήσεων» και τις διαχωρίζει από αυτές του λόγου, οι οποίες εκφράζουν ιδέες με τη βοήθεια των παραστάσεων της φαντασίας που δημιουργούνται από τις λέξεις. Η πλαστική τέχνη ονομάζεται η τέχνη της κατ'αίσθηση αλήθειας και η ζωγραφική ορίζεται ως τέχνη της κατ'αίσθηση επίφασης.

Και οι δύο αυτές καλές τέχνες, προκειμένου να εκφράσουν ιδέες, δημιουργούν μορφές στο χώρο, με τη διαφορά ότι οι μορφές αυτές της πλαστικής μπορούν να προσληφθούν από τις αισθήσεις της όρασης και της αφής, ενώ η ζωγραφική απευθύνεται μόνο στην πρώτη. Στην πλαστική εντάσσει τη γλυπτική και την αρχιτεκτονική, ενώ στη ζωγραφική την τέχνη της «ωραίας αναπαράστασης της φύσης» και την τέχνη «της ωραίας διάταξης των προϊόντων της». ³² Στην «ωραία αναπαράσταση της φύσης» τοποθετεί τη ζωγραφική καθαυτή, ενώ στην «ωραία διάταξη των προϊόντων της φύσης» εντάσσει την αρχιτεκτονική των κήπων. Τέλος, στη ζωγραφική γενικότερα, περιλαμβάνει και τη διακόσμηση των εσωτερικών χώρων, την ωραία επίπλωση, όπως και την τέχνη της καλαισθητικής εμφάνισης (π.χ. τα κοσμήματα).

Η Τρίτη διάκριση, αυτή της τέχνης του ωραίου παιχνιδιού των αισθήσεων, περιλαμβάνει το καλλιτεχνικό παιχνίδι των αισθήσεων της όρασης και της ακοής, με άλλα λόγια, αναφέρεται στην τέχνη των χρωμάτων και στη μουσική. Ειδικά για τη μουσική η καντιανή θεώρηση προτείνει ότι περιλαμβάνει δύο όψεις, προκειται είτε για ένα παιχνίδι ωραίων αισθήσεων, το οποίο επιτυγχάνεται μέσω της αίσθησης της ακοής, είτε είναι ένα παιχνίδι ευχάριστων αισθήσεων. Ωστόσο, η δεύτερη όψη (αυτή

³² Καντ Ιμμάνουελ, Κριτική της Κριτικής Δύναμης, ο..π. σελ. 167

του παιχνιδιού των ευχάριστων αισθήσεων), απομακρύνει την τοποθέτηση της μουσικής στις καλές τέχνες.

Η παραπάνω πρόταση μπορεί να εξηγηθεί αν εξετάσουμε συνολικότερα τη θεώρηση του Καντ για τις καλές τέχνες, για τις οποίες υπογραμμίζει ότι η ουσία τους έγκειται στη μορφή και όχι στο περιεχόμενο της αίσθησης, δηλαδή στη γοητεία ή τη συγκίνηση που προκαλείται και στοχεύει στην απόλαυση, ενώ δεν προσφέρει κάτι στην Ιδέα. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την άμβλυνση του πνεύματος και τη σταδιακή πρόκληση απέχθειας για το ίδιο το αντικείμενο. Ενώ, παράλληλα, στην ψυχή προκαλείται δυσαρέσκεια όταν αντιλαμβάνεται, μέσα από τις ορθολογικές κρίσεις, ότι η διάθεσή της δεν έχει κανένα σκοπό.

Ο Καντ κατατάσσει τις καλές τέχνες σύμφωνα με την αισθητική τους αξία. Με βάση αυτόν το διαχωρισμό, τοποθετεί στην πρώτη θέση την τέχνη της ποίησης, για την οποία θεωρεί ότι αποτελεί απότοκο της ιδιοφυίας και δεν υποτάσσεται σε υποδείξεις και παραδείγματα. Η ποίηση, ισχυρίζεται ο Καντ, διευρύνει την ψυχή, απελευθερώνει τη φαντασία και την ενισχύει διότι της επιτρέπει να αισθανθεί ελεύθερη, αυθυπόστατη και ανεξάρτητη από οποιοδήποτε φυσικό καθορισμό. Με αυτόν τον τρόπο, η ποίηση πραγματοποιεί ένα ψυχαγωγικό παιχνίδι με τη φαντασία. Το παιχνίδι αυτό υπόκειται, ως προς τη μορφή του, στους νόμους της νόησης, χωρίς ωστόσο να στοχεύει στην παραπλάνησή της, επομένως, μονάχα η τέχνη της ποίησης έχει τη δυνατότητα να επιτύχει την απεικόνιση του υψηλού.

Αμέσως μετά, για το Γερμανό φιλόσοφο, ακολουθεί η μουσική, η οποία παρότι εκφράζεται μόνο με τις καθарές αισθήσεις, δε μεσολαβούν δηλαδή έννοιες και έτσι δεν οδηγεί σε διαλογισμό –όπως η τέχνη της ποίησης-, εντούτοις συγκινεί την ψυχή με διάφορους τρόπους. Η μουσική έχει τη δυνατότητα να μεταδίδεται με καθολικότητα, με μια γλώσσα αντιληπτή για όλους τους ανθρώπους, η οποία περιέχει έντονα συναισθήματα που συνδέονται φυσικά και μέσω του συνειρμού με τις αντίστοιχες αισθητικές ιδέες. Αυτό επιτυγχάνεται, όπως στη γλώσσα, μέσω του κατάλληλου τόνου που είναι αναγκαίος για τη μετάδοση ενός νοήματος, συνήθως εκφράζει μια έντονη συναισθηματική κατάσταση του ομιλητή, την οποία θέλει να μεταδώσει στο συνομιλητή του και παίρνει εδώ τη μορφή της μετατροπίας ως μια καθολική γλώσσα των αισθήσεων που δίνει τη δυνατότητα στη μουσική να

χρησιμοποιήσει αυτόν τον τόνο στην πιο οξεία του μορφή, όπως και στους ανθρώπους να προσλάβουν αυτόν τον τόνο με τον πιο καθολικό τρόπο.

Ωστόσο, αν προχωρήσουμε σε μια αξιολόγηση των τεχνών με βάση την καλλιέργεια της ψυχής, η κατάταξη θα αλλάξει και οι εικαστικές τέχνες θα προηγηθούν της μουσικής. Αυτό συμβαίνει διότι η μουσική δημιουργεί απλώς ένα παιχνίδι με τις αισθήσεις, επομένως δε συμβάλλει στη διεύρυνση των ικανοτήτων οι οποίες εναρμονιζόμενες με την κρίση θα οδηγήσουν στη γνώση. Αντίστοιχα, αν βασικό κριτήριο της κατάταξης ήταν η προσφερόμενη ευχαρίστηση, τότε η μουσική θα καταλάμβανε ενδεχομένως την πρώτη θέση.

5. Ο Καντ και ο άνθρωπος

Αφού προχωρήσαμε, στα προηγούμενα κεφάλαια, σε μια γενική επισκόπηση των αρχών που διέπουν την καντιανή φιλοσοφία, προκειμένου να καταστεί δυνατό να κατανοηθούν οι αντιλήψεις του μεγάλου φιλοσόφου σχετικά με την τέχνη και το ζήτημα της αισθητικής γενικότερα, το οποίο αναλύθηκε διεξοδικά, είναι αναγκαίο να προχωρήσουμε στην εξέταση της αντίληψης του Καντ για τον άνθρωπο, την προέλευσή του, τις κοινωνίες που έφτιαξε και τον τελικό σκοπό της ύπαρξής του.

Παράλληλα, θα ασχοληθούμε με το ζήτημα του Θεού, ο οποίος εμφανίζεται στην καντιανή θεώρηση ως εγγυητής της αρετής και της ηθικής και παίρνει τη μορφή ενός ηθικού νόμου ο οποίος υφίσταται αναγκαστικά και στέκεται πάνω από την ανθρώπινη υπόσταση, ενώ διαπερνά το σύνολο της ανθρώπινης δραστηριότητας με τρόπο αναγκαστικό, ο οποίος εκπορεύεται από την επιτακτική ηθική.

5.1. Η προσέγγιση του Καντ στο ζήτημα της γέννησης του ανθρώπου.

Ο Εμμάνουελ Καντ μέσα από το φιλοσοφικό του έργο προσπάθησε να δώσει συγκεκριμένες διαστάσεις στο ζήτημα της ύπαρξης του ανθρώπινου είδους σε έργα του όπως το «Δοκίμια», που θα είναι και η βασική μας πηγή για την ανάλυση αυτού του ζητήματος.

Κατ' αρχήν, πρώτου προχωρήσουμε στην εμπεριστατωμένη κριτική του φιλοσοφικού έργου του Καντ, πρέπει να δούμε κάποια γενικότερα ζητήματα σε σχέση με το φιλοσοφικό ρεύμα που αποτέλεσε την βάση για την θεώρηση πάνω στο πρόβλημα της ύπαρξης του ανθρώπου.

Οι πρώτες φιλοσοφικές προσεγγίσεις πάνω στην ύπαρξη του ανθρώπου, δεδομένης και της απουσίας μέχρι εκείνη την εποχή της εξελικτικής θεωρίας, μπορούμε να πούμε πως υιοθετούν μια άποψη περίπου «αξιοματική» ως προς την ύπαρξη του ανθρώπου. Με αυτή την έννοια και ο Καντ στα πλαίσια αυτού του φιλοσοφικού ρεύματος, αναλύει την ανθρώπινη ύπαρξη, όχι αυτοπροσδιοριστικά ως προς την ίδια του την εξέλιξη, αλλά ετεροπροσδιοριστικά ως προς τις ποιοτικές διαφοροποιήσεις που τον κάνουν ανώτερο από τα άλλα έμβια είδη του κόσμου μας. Η ύπαρξη δηλαδή του ανθρώπου δεν επιβεβαιώνεται από την ανάλυση της ίδιας του

της φύσης, αλλά με βάση την δογματική παραδοχή πως υπάρχει ως είδος αποκλειστικά για να επιβεβαιώνει την ανωτερότητα του.

Η συγκεκριμένη παραδοχή οδηγεί και τον Καντ σε ορισμένα φιλοσοφικά συμπεράσματα που μπορούν να τεθούν προς συζήτηση. (Αυτό βέβαια είναι ένα ζήτημα που θα αναλύσουμε πιο εμπεριστατωμένα σε επόμενο στάδιο). Το πρώτο καθήκον μας όμως σε αυτό το στάδιο είναι να δούμε το βασικό εργαλείο που κάνει το ανθρώπινο είδος ανώτερο από τα υπόλοιπα, άρα και βασική πηγή της ύπαρξης του ανθρώπου. Και αυτό το εργαλείο δεν είναι άλλο από τον Λόγο.

Στο έργο του μεγάλου φιλοσόφου δίνονται οι βαθμίδες του Λόγου και οι επιπτώσεις του στο ζήτημα της ανθρώπινης ηθικής. Ο Καντ ξεκινάει ως εξής: «Αν δεν θέλει κανείς να ονειροπολεί μέσα σε πιθανολογήματα, τότε πρέπει να αρχίσει από εκείνο που δεν είναι δυνατόν να παραχθεί λογικά από προηγούμενες φυσικές αιτίες, δηλαδή: με την ύπαρξη του ανθρώπου. Και μάλιστα στο αποτελειωμένο του μέγεθος, επειδή πρέπει να μπορεί να μη χρειάζεται πια τη μητρική βοήθεια, μέσα σε ένα ζευγάρι, για να διαιώνίζει το είδος του. Επίσης σε ένα και μόνο ζευγάρι, για να μην αναπηδήσει αμέσως ο πόλεμος, εφόσον οι άνθρωποι θα ήσαν κοντά και όμως ξένοι ο ένας από τον άλλο... Υποθέτω αυτό το ζευγάρι μέσα σε ένα χώρο ασφαλισμένο από την επιδρομή των θηρίων...επομένως σε ένα είδους κήπου (=Παραδείσου) κάτω από ένα πάντοτε ήπιο ουρανό»³³

Επομένως παρατηρούμε ότι ο Καντ αποδέχεται –και προσπαθεί να δώσει λογική διάσταση- στην βιβλική εξήγηση για την πηγή ύπαρξης του ανθρώπου. Βέβαια ο Καντ παραδέχεται την ύπαρξη σταδίων στην ανάπτυξη του ανθρώπου, μια συνέχεια από την –όπως ο ίδιος την ονομάζει- τέλεια βαρβαρότητα, μέχρι το σημείο να εμφανίζει ιδιότητες όπως ο Λόγος, η σκέψη, η συνείδηση. Στη συνέχεια όμως προχωράει σε μια αφαίρεση, καθώς αναφέρει πως η μελέτη αυτής της περιόδου δεν έχει απολύτως κανένα νόημα, ίσα-ίσα μόνο εμπόδια μπορεί να βάλει στην μελέτη της φύσης του ανθρώπου.

Επομένως κατά τον Καντ: «Ο πρώτος άνθρωπος μπορούσε να στέκει και να βαδίζει. Μπορούσε να λαλεί ακόμη και να μιλεί, δηλαδή ο λόγος του να ξετυλίγεται

³³ Εμ. Καντ, «Δοκίμια»,Εισαγωγή, Μετάφραση, Σχόλια, Ε.Π. Παπανούτσου, Εκδόσεις «Δωδώνη», Αθήνα 1971 σελ. 52

με αλληλουχία εννοιών, άρα να σκέπτεται»³⁴. Δεν αρνείται βέβαια πως μια σειρά τέτοια στοιχεία δεν είναι απόλυτα συνδεδεμένα με την φύση του ανθρώπου, άρα ούτε κληρονομικά, αλλά επίκτητα και πως ο άνθρωπος χρειάστηκε να τα κατακτήσει από μόνος του. Τα εξετάζει όμως ως αντικειμενικά στοιχεία της ανθρώπινης φύσης για να είναι σε θέση να μιλήσει για την ανθρώπινη ηθική.

Την ιδιότητα, λοιπόν, του ανθρώπινου Λόγου ο Καντ την εξετάζει σε τρία στάδια:

1ο Στάδιο: αποτελεί το ένστικτο, «αυτή η φωνή του Θεού», για την οποία ο Καντ παραδέχεται πως πρόκειται για χαρακτηριστικό που εντοπίζεται και στα υπόλοιπα ζώα. Αποτελεί αυτό το στοιχείο με το οποίο ο άνθρωπος, όπως και τα υπόλοιπα έμβια όντα, είναι σε θέση να αντιλαμβάνεται τα βασικά στοιχεία του περιβάλλοντος γύρω του, για παράδειγμα για ένα είδος τροφής αν είναι ωφέλιμο ή και βλαβερό για τον ίδιο.

Η ειδοποιός διαφορά όμως που δίνει ο Καντ όσον αφορά στον ίδιο τον άνθρωπο είναι πως με την είσοδο του Λόγου, το ένστικτο αποκτά νέα χαρακτηριστικά, και γίνεται επιθυμία. Αυτό δίνει στον άνθρωπο την δυνατότητα να επιλέγει μέσα από πολλά είδη, να μην στρέφεται αναγκαστικά σε ένα μόνο είδος, αλλά και να έχει την δυνατότητα να απολαύσει όποιο θέλει -ακόμα και παραπάνω του ενός- είδος της φύσης. Αυτή η δυνατότητα είναι που δίνει και την πρώτη ελευθερία στον άνθρωπο, που του δίνει κατά βάση και τη δυνατότητα να επιλέγει τρόπο ζωής, και όχι μόνο να στρέφεται αναγκαστικά σε έναν, όπως τα ζώα. Αυτός είναι και ο πρώτος τρόπος με τον οποίο ο άνθρωπος γίνεται διαφορετικός, ποιοτικά ανώτερος από τα υπόλοιπα είδη.

2ο Στάδιο: Αυτό το στάδιο αφορά το ένστικτο προς το άλλο φύλο. Βέβαια εδώ η διαφορά σε σχέση με τα άλλα ζώα είναι πως το ένστικτο αυτό δεν περιλαμβάνει την εφήμερή του μόνο έκφραση με την έννοια μόνο της άμεσης ικανοποίησης της σεξουαλικής ανάγκης, αλλά εδώ αποκτά μια συνέχεια, που πολλαπλασιάζεται και με την δύναμη της φαντασίας. Έχουμε δηλαδή έναν αποχωρισμό του ίδιου του ενστίκτου από τις αισθήσεις. Και αυτός ο διαχωρισμός με την αίσθηση και η πρώτη επιβολή του

³⁴ Εμ. Καντ, «Δοκίμια», ο.π. σελ. 54

λόγου, της συνείδησης, πάνω στο ένστικτο είναι που δημιουργεί μια σειρά ικανότητες που βρίσκονται στην φύση του ανθρώπου αλλά όχι των ζώων, για παράδειγμα τον έρωτα, την συναίσθηση του ωραίου, την δυνατότητα της άρνησης πάνω στις ορμές, την αιδώ και την ευπρέπεια. Ο Καντ δίνει εδώ ιδιαίτερη σημασία, δεδομένου ότι αποτελούν και στοιχεία-βάσεις της ανθρώπινης ηθικής.

3ο Στάδιο: Σε αυτό το σημείο λοιπόν φτάνουμε στο πρώτο στοιχείο το οποίο δεν αποτελεί γνώρισμα κανενός ζώου, μόνο του ανθρώπινου είδους αποκλειστικά. Αυτή η τρίτη δυνατότητα του Λόγου είναι όπως την ονομάζει ο Καντ, η στοχαστική προσμονή του μέλλοντος. Πρόκειται για το πιο αποφασιστικό γνώρισμα της ανθρώπινης υπεροχής, δηλαδή την ικανότητα του ανθρώπου να μην σκέφτεται μόνο το τώρα, αλλά να σχεδιάζει τις πράξεις του με βάση τις επιπτώσεις που τυχόν αυτές θα έχουν σε έναν μελλοντικό χρόνο. Είναι η ικανότητα του ανθρώπου να αναλογίζεται, να σχεδιάζει το μέλλον του, να προχωράει σε πράξεις δεν έχουν να κάνουν μόνο με το ατομικό του όφελος, αλλά και την ανάγκη της συντήρησης του ίδιου αλλά και του είδους. Και εδώ έχουμε και την πρώτη εξήγηση για την σημασία του θεσμού της οικογένειας, με την έννοια ότι ο πατέρας νοιάζεται για τα παιδιά του κ.λ.π. Αποτελεί βέβαια και το πιο δυσβάσταχτο για τον ίδιο τον άνθρωπο χαρακτηριστικό, με την έννοια ότι αποτελεί την πηγή της έγνοιας που τον διακατέχει για το ίδιο του το μέλλον, του φόβου του επερχόμενου θανάτου, τον αγώνα για να τον αποφύγει όσο είναι δυνατόν, τα άγχος για το τι θα αφήσει πίσω του. Το αποτέλεσμα λοιπόν είναι πολλές φορές ο άνθρωπος να νοιώθει καταδικασμένος και τιμωρούμενος λόγω αυτής του της ικανότητας.

4ο Στάδιο: Το στάδιο αυτό είναι που ξεχωρίζει παντελώς τον άνθρωπο από τα υπόλοιπα είδη. Είναι το σημείο που ο άνθρωπος καταλαβαίνει πως: «αυτός κυρίως είναι ο σκοπός της Φύσης και κανένα από τα όντα που ζουν απάνω στη Γη δεν θα μπορούσε να του διεκδικήσει αυτό το πρωτείο»³⁵. Είναι δηλαδή η συναίσθηση πως αυτός όχι μόνο ανήκει στη φύση, αλλά και πως η φύση του ανήκει, δίνοντας του δικαίωμα να την χρησιμοποιεί όπως αυτός επιθυμεί. Χρειάζεται το δέρμα ενός ζώου

³⁵ Εμ. Καντ, «Δοκίμια», ο.π. σελ. 58

για να επιβιώσει των καιρικών συνθηκών; Μπορεί και να του το πάρει. Χρειάζεται να τραφεί για να επιβιώσει; Μπορεί και να σκοτώσει το ζώο. Βέβαια αυτή η δυνατότητα έχει την αντιστροφή της. Κανένας άνθρωπος –κατά τον Καντ- δεν έχει το δικαίωμα να συμπεριφερθεί έτσι σε κανέναν άλλον άνθρωπο. Και όλο μαζί το ανθρώπινο είδος, ως κυρίαρχος της φύσης, έχει την αξίωση να μην είναι υποτελής κανενός άλλου είδους, ανεξάρτητα αν αυτό είναι πιο γρήγορο, πιο μεγάλο κ.λ.π. Τίθεται, δηλαδή, ο άνθρωπος συνολικά ένα σκαλοπάτι πάνω από όλο το ζωικό βασίλειο, και ο Λόγος, το όπλο που τον έφερε σε αυτό το σημείο, του δίνει παράλληλα και το δικαίωμα να μην επιστρέψει ποτέ στην προηγούμενη κατάσταση.

Συμπερασματικά: Ο άνθρωπος πια, και με την δύναμη του λόγου, βγήκε δια παντός από τον κήπο. Έφυγε δηλαδή από την ζωώδη κατάσταση, στην ανθρωπότητα, «από το λίκνο του ενστίκτου στην καθοδήγηση του Λόγου, με μια λέξη: από την κηδεμονία της Φύσης στην κατάσταση της Ελευθερίας»³⁶. Μέσα λοιπόν από αυτή την διαδικασία δόθηκε στον άνθρωπο η δυνατότητα της προόδου, της καλυτέρευσης της ζωής του. Βέβαια αυτό δεν ήρθε και χωρίς τις απαιτούμενες θυσίες, ιδιαίτερα για το άτομο. Και αυτό γιατί κατά τον Καντ η φύση είναι έργο του θεού, ενώ η ελευθερία του ανθρώπου από τους δεσμούς της φύσης είναι έργο του ίδιου του ανθρώπου. Και γι' αυτό ως τέτοιο μπορεί να ξεκινάει μόνο με το κακό, με τον πόνο και την ηθική κατάπτωση. Και για το άτομο αυτή η νέα κατάσταση μπορεί να φαίνεται προσωρινά χειρότερη, αλλά συνολικά για το είδος η προοπτική της προόδου και της εξέλιξης εμφανίζεται πια ως αντικειμενική και χωρίς εναλλακτική. Έτσι λοιπόν τελειώνει κατά τον Καντ η πρώτη περίοδος της ιστορίας του ανθρώπου, για να ξεκινήσει μετά, μέσω του Λόγου και του Πρακτικού Λόγου, η περίοδος που ο άνθρωπος χτίζει τις πρώτες κοινωνίες.

³⁶Εμ. Καντ, «Δοκίμια», ο.π. σελ. 60

5.2. Οι ανθρώπινες κοινωνίες

Ο Καντ ξεκινάει την ανάλυσή του για την επόμενη περίοδο της ανθρώπινης ιστορίας με την εξής διαφοροποίηση: από το προηγούμενο διάστημα που μπορούμε να το ονομάσουμε στάδιο της ευκολίας και της ειρήνης, περνάμε στο δεύτερο που είναι το στάδιο της εργασίας και της διένεξης, μέσα από την οποία θα επιτευχθεί και η δημιουργία των πρώτων ανθρώπινων κοινωνιών.

Όμως ο Καντ στην εξιστόρησή του προχωρά από τις πρώτες κιόλας στιγμές σε μια ακόμα υπερπήδηση. Η πορεία από το καθαρά τροφοσυλλεκτικό στάδιο έως την δημιουργία των πρώτων κοινωνιών υπερπηδάται και ο άνθρωπος εμφανίζεται από την πρώτη στιγμή ως κάτοχος εφοδίων, ζώων και γης. Οι γεωργοί λόγω των αναγκών της γεωργίας (κατοχή μόνιμης γης, συνεχής καλλιέργεια, αστάθειες του καιρού), αρχίζουν και εγκαθίστανται στις πρώτες μόνιμες κατοικίες. Η ζωή τους αυτή τους φέρνει σε αντίθεση με τους ποιμένες, που δεν έχουν απόλυτα μόνιμη στέγη και των οποίων τα κοπάδια καταπατούν την ιδιόκτητη γη των αγροτών. Έτσι δημιουργούνται και οι πρώτες συγκρούσεις μεταξύ ανθρώπων. Οι συγκρούσεις αυτές στην συνέχεια θα φέρουν και τον πρώτο διαχωρισμό μεταξύ των ανθρώπινων ομάδων, και αυτός ο διαχωρισμό θα φέρει με την σειρά του την δημιουργία των πρώτων συγκροτημένων ανθρώπινων οικισμών και τα πρώτα ψήγματα πολιτισμού.

Η αγροτική παραγωγή και οι ανάγκες της, όπως είδαμε, απαιτεί την μόνιμη κατοικία των ανθρώπων. Αυτή η παραγωγή σε συνδυασμό με την ανάγκη των ανθρώπων για άμυνα απέναντι στις εξωτερικές επιδρομές φέρνει και την δημιουργία των πρώτων ανθρώπινων οικισμών. Οι άνθρωποι αυτοί έχουν και τις πρώτες επαφές μεταξύ τους, τις πρώτες ανταλλαγές υλικών αγαθών. Έτσι λοιπόν έχουμε την πρώτη δημιουργία επικοινωνίας και πολιτισμού. Δημιουργούνται τα πρώτα ψήγματα τέχνης. Το πιο βασικό όμως είναι πως, για να γίνουν αυτές οι συναλλαγές με μια μορφή δικαιοσύνης και για να αποφεύγονται περιπτώσεις –αρχικά- άγριων βιαιοπραγιών, δημιουργούνται και οι πρώτες μορφές νόμιμης διακυβέρνησης των ανθρώπων.

Η διακυβέρνηση λοιπόν αυτή θα φέρει ορισμένα νέα στοιχεία στην ζωή των ανθρώπων που θα αλλάξουν ριζικά την ίδιο τον τρόπο ζωής του. Δημιουργούνται όροι σωστής συγκρότησης μιας οργανωμένης και βιώσιμης ανθρώπινης κοινωνίας, με την ανάπτυξη ικανοτήτων όπως η κοινωνικότητα και η πολιτική ασφάλεια. Η

συγκρότηση αυτή των κοινωνιών φέρνει την ανάπτυξη του ανθρώπινου είδους όχι μόνο με σκοπό την αυτοσυντήρηση, αλλά και την εξάπλωση του ανθρώπινου είδους και σε άλλους οικισμούς. Αυτό ο στόχος φέρνει την ταχύτατη ανάπτυξη, πολλαπλασιασμό και εξάπλωση του ανθρώπινου είδους. Η συγκρότηση όμως αυτή φέρνει και το πρώτο σοβαρό αρνητικό στοιχείο που είναι η πρώτη μορφή ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους και τις συγκρούσεις ανάμεσα στα πρώτα διαφορετικά είδη ανθρωπίνων ομάδων.

Όπως είπαμε και πιο πριν, η πρώτη διαφοροποίηση των ανθρώπων γίνεται ανάλογα με τον τρόπο που εξασφαλίζουν την επιβίωση τους, δηλαδή τους γεωργούς και τους κτηνοτρόφους. Αυτές οι πρώτες παρατάξεις έχουν κατά το Καντ έναν συνεχή πόλεμο μεταξύ τους, και έναν συνεχή ανταγωνισμό μεταξύ τους για το ποιος θα επιβιώσει. Αυτός ο ανταγωνισμός είναι που φέρνει την ανάγκη για την δημιουργία του πλούτου. Οι αυξημένες ανάγκες για παραγωγή ανάγκασε τους δεσπότες των πρώτων κοινωνιών να δώσουν ελευθερία στους φτωχούς. Γιατί μόνο φτωχός που νιώθει ελεύθερος είναι άνθρωπος που μπορεί με ευχαρίστηση να δουλέψει. Για τον Καντ λοιπόν ήταν οι πρώτοι πόλεμοι που γέννησαν και την πρώτη ελευθερία. Οι πόλεμοι όμως φέρνουν και νικητές, και οι πρώτες συγκρούσεις μεταξύ των ανθρώπων λύθηκαν ως εξής: Η ζωή των πόλεων και η αντικειμενική τους υπεροχή οδήγησε τους ποιμένες να εγκαταλείψουν την μέχρι τότε ζωή τους και να εγκατασταθούν και αυτοί με τη σειρά τους στις πόλεις. Με το τέλος όμως των πολέμων αλλά και το τέλος του φόβου για τον πόλεμο, αφαιρούν την ανάγκη για ύπαρξη ελευθερίας. Έχουμε λοιπόν την δημιουργία των πρώτων πόλεων με λειτουργία και σύστημα διοίκησής καθαρά δεσποτικών, τελείως δουλικών.

Ο Καντ λοιπόν οδηγείται στο εξής συμπέρασμα: μια από τις βασικές πηγές δεινών για τον άνθρωπο είναι ο πόλεμος, και κυρίως η προετοιμασία για τον πόλεμο. Οι ανθρώπινες κοινωνίες, συγκροτημένα ανθρώπινα κράτη βρίσκονται σε μια διαρκή προετοιμασία για τους πολέμους μεταξύ τους, διαθέτοντας τους πόρους της κοινωνίας τους πολύ περισσότερο σε αυτή την ανάγκη από ότι σε άλλες. Αυτό όμως κάνει αντικειμενικά τον πόλεμο κινητήρια δύναμη της κοινωνικής ανάπτυξης, φορέα ύπαρξης της ανθρώπινης κοινωνίας. Αυτό φαίνεται κατά τον Καντ και πιο καθαρά σε κοινωνίες που κατά κανόνα δεν έχουν να φοβηθούν κάποιον πιο ισχυρό εχθρό, και οι οποίες είναι και πιο δεσποτικές.

Αυτή λοιπόν είναι και κατά τον Καντ η βάση της συγκρότησης των ανθρώπινων κοινωνιών. Αυτή η αξεδιάλυτη διαπάλη ανάμεσα στον δεσποτισμό, που πηγή της είναι το ίδιο το κράτος, οι δεσπότες του, και την ελευθερία, ως παραχώρηση των δεσποτών ανάμεσα στα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας, απαραίτητη για την εξασφάλιση της επιβίωσης της κάθε κοινωνίας, είτε αυτή εκφράζεται με την ανάγκη της οικονομικής ζωής της κοινωνίας και των μελών της, είτε με την ανάγκη προστασίας από τους εξωτερικούς κινδύνους και εχθρούς της κάθε κοινωνίας. Ανάγκες, βέβαια, οι οποίες είναι αλληλένδετες μεταξύ τους.

5.3. Για το ζήτημα της προόδου και της καλυτέρευσης του ανθρώπινου γένους.

Η ύπαρξη των ανθρώπινων κοινωνιών, όπως είδαμε παραπάνω, φέρνει κατά τον Καντ και το πρόβλημα της ανάλυσης της προόδου αυτών των ίδιων των κοινωνιών. Όπως λέει ο Καντ, η μελέτη της εξέλιξης του ανθρώπινου είδους μπορεί να γίνει μόνο με τη μορφή της πρόβλεψης, με μια υπερφυσική ατένιση του μέλλοντος του ανθρώπινου είδους. Και αυτό γιατί, όπως προλέχθηκε, η ύπαρξη ανθρώπινων κοινωνιών ήρθε ως αποτέλεσμα του αποχωρισμού του ανθρώπου από την φύση, από την φυγή του ανθρώπου από τον Παράδεισο, από την παρέκκλιση του ανθρώπινου είδους από τους στόχους που έθεσε η Φύση για αυτό. Με αυτή την αυτήν την έννοια, η ανάλυση της εξέλιξης του ανθρώπου δεν αφορά τόσο την φυσική εξέλιξη, την εξέλιξη του ανθρώπου ανάλογα με τα γένη του, ή μάλλον την ενδεχόμενη δημιουργία ενός νέου είδους, αλλά περισσότερο την εξέλιξη των ηθών που διέπουν όχι μόνο μία αλλά το σύνολο των κοινωνιών και των ανθρώπων που ζουν κοινωνικά ενωμένοι πάνω στη Γη.

Αυτό είναι δυνατόν κατά τον Καντ ακριβώς γιατί η ανάλυση αυτή γίνεται από τον άνθρωπο, δηλαδή αυτόν που ο ίδιος ελέγχει και μπορεί να καθορίσει τις κατευθυντήριες γραμμές της ίδιας της κοινωνικής και ηθικής του εξέλιξης. Αυτή η ικανότητα αποδίδεται και σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, ανάλογα με το είδος και την ιστορική περίοδο της κάθε κοινωνίας, ομάδες οι οποίες ασκούν έλεγχο πάνω στην κοινωνία και τα μέλη της. Σε μια περίπτωση μπορεί να είναι οι προφίτες, σε

μια άλλη οι πολιτικοί, σε μια τρίτη οι ιερείς. Σε κάθε περίπτωση για το μέλλον της κάθε κοινωνίας μιλάει η ομάδα η οποία κρατάει το μέλλον αυτό στα χέρια της.

Σε σχέση με το διαχωρισμό των μορφών πρόβλεψης του μέλλοντος, με βάση το είδος της πρόβλεψης που μπορεί να γίνει για την πορεία της ανθρωπότητας και σε σχέση με τα υπόλοιπα είδη της Γης, ο Καντ χωρίζει τις προβλέψεις σε τρεις γενικότερες κατηγορίες:

1) Τον τερρορισμό, δηλαδή την άποψη πως η ανθρώπινη κοινωνία βρίσκεται σε συνεχή καθίζηση

2) Τον ευδαιμονισμό, δηλαδή την άποψη πως η ανθρώπινη κοινωνία συνεχώς βελτιώνεται και συνεχώς αυξάνει την απόστασή της από τα υπόλοιπα είδη, και

3) Τον αβδηριτισμό, δηλαδή την άποψη πως –μέσω συνεχών, εναλλασσόμενων και ίσων μεταξύ τους μεταπτώσεων- ο άνθρωπος βρίσκεται σε γενική στασιμότητα και ίση απόσταση σε σχέση με τα άλλα είδη.

Παρακάτω βλέπουμε συνοπτικά την άποψη του Καντ σε σχέση με την κάθε κατεύθυνση.

Για τον τερρορισμό: Ο Καντ εξ' αρχής απορρίπτει αυτήν την κατεύθυνση, δεδομένου πως είναι αδύνατο το είδος να πέφτει συνέχεια προς το χειρότερο. Μια τέτοια πορεία θα έφερνε αντικειμενικά την εξαφάνιση του ίδιου του ανθρώπου, μια μέρα της κρίσης.

Για τον ευδαιμονισμό: Η ίδια η Καντιανή φιλοσοφία λέει πως το ανθρώπινο είδος ξεκινά με μια ορισμένη, προκαθορισμένη μάζα αγαθού που το έχει από την γέννηση και από την φύση του. Η συνεχώς αυξανόμενη ηθική υπόσταση του ανθρώπου θα προϋπόθετε το ολοένα και αυξανόμενο κεφάλαιο έμφυτης ηθικής που έχει ο κάθε άνθρωπος. Αυτό είναι αδύνατο, πόσο μάλλον να ξεπεράσει μόνιμα και το αντίστοιχο κομμάτι έμφυτου κακού που έχει ο άνθρωπος μέσα του, ώστε να φτάσει στην απόλυτη ευδαιμονία, δηλαδή τον τελικό στόχο της συνεχούς ηθικής πορείας του ανθρώπου προς τα πάνω. Με αυτή την έννοια ο ευδαιμονισμός επίσης δεν είναι αρκετός ως κατεύθυνση πρόβλεψης για τον ίδιο τον Καντ.

Για τον αβδηριτισμό: Η ίδια η ανάγκη του ανθρώπου για την πρόοδο, η ίδια του η πορεία για να βελτιώνει την ζωή του, δεν μπορεί να έχει μόνο μία κατεύθυνση. Ακριβώς γιατί ο άνθρωπος έχει την ανάγκη να παλεύει με τον εαυτό του και τον κόσμο γύρω του για να πηγαίνει συνέχεια προς τα μπρος. Όπως λέει ο ίδιος, «χτίζουμε για να μπορούμε να γκρεμίσουμε, και μόνοι μας επωμιζόμαστε την απελπισμένη προσπάθεια να κουβαλούμε έως την κορυφή του βουνού τον βράχο του Σισύφου, για να τον αφήνουμε έπειτα να κατακυλάει πίσω πάλι»³⁷ Το κακό λοιπόν και το καλό μέσα στην ίδια τη φύση του ανθρώπου αθροιστικά αλληλοεξουδετερώνονται, με αποτέλεσμα την στασιμότητα. Αυτή είναι και η πιο σωστή άποψη κατά τον Καντ.

Βέβαια, ο Καντ παραδέχεται πως είναι εξαιρετικά δύσκολο να προβλέψει κανείς την πορεία του ανθρώπου χρησιμοποιώντας μόνο τις ανθρώπινες αισθήσεις και τα ανθρώπινα βιώματα. Και αυτό γιατί κανένα ανθρώπινο ον δεν έχει την δυνατότητα να ατενίσει με τέτοιο τρόπο και σε τέτοιο εύρος την ανθρώπινη ιστορία, ώστε να έχει την δυνατότητα να προβλέψει την πορεία της ανθρώπινης ηθικής συνολικά. Μια τέτοια δυνατότητα κατά τον Καντ μπορεί να έχει μόνο ο Θεός.

Πάντα όμως παραμένει η ανάγκη να ερμηνεύσουμε και να προβλέψουμε την ανθρώπινη ιστορία, και ο μόνος τρόπος είναι να βρούμε αυτή την εμπειρία στη ζωή μας στο σήμερα που θα είναι αρκούντως αποδεικτική για αυτό το σκοπό.

Αυτό το στοιχείο κατά τον Καντ δεν είναι άλλο από κάποια στοιχεία που αποτελούν έμφυτα στοιχεία της ηθικής. Το πρώτο είναι η αίσθηση του δικαίου, ως το αναφαίρετο δικαίωμα του κάθε λαού να επιλέγει τον τρόπο διακυβέρνησης και τρόπο ζωής. Το δεύτερο είναι η αίσθηση του σκοπού, του σκοπού δηλαδή για τον κάθε λαό να υπερασπίζεται το πολίτευμά του ως το μοναδικό πραγματικά καλό πολίτευμα.

Οι σκοποί αυτοί και οι αξίες δίνουν στον άνθρωπο την δυνατότητα να συμμετάσχει στις λειτουργίες και την υπεράσπιση του κράτους με ενθουσιασμό και ανιδιοτέλεια, δίνοντας έτσι μια ηθική υπόσταση στον άνθρωπο και τις κοινωνίες του.

³⁷ Εμ. Καντ, «Δοκίμια», ο.π. σελ. 181

5.3.1. Η προφητική ιστορία

Η ίδια η ηθική υπόσταση του ανθρώπου, το γεγονός ότι μέσω του Λόγου οι πράξεις του ανθρώπου έχουν κάτι το έμφυτα ηθικό μέσα τους, μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως ο άνθρωπος βρίσκεται σε μια διαρκή πάλη και αγώνα για την εύρεση του ιδανικού πολιτεύματος. Η απλή αυτή σκέψη περιέχει όλα τα στοιχεία που προαναφέρθηκαν, είναι ένας μακρύς και χρονοβόρος αγώνας κατά τον οποίο τα πολιτεύματα συναγωνίζονται και μάχονται μεταξύ τους. Αυτό το πολίτευμα είναι το δημοκρατικό, το κράτος το οποίο διοικείται από τους νόμους που ψηφίζονται από τον λαό.

Κατά τον Καντ ο άνθρωπος θα καταφέρει να επιτύχει αυτό τον σκοπό, ακριβώς γιατί τα επιτεύγματα του, όπως και τα στάδια της προόδου δεν ξεχνιούνται, αλλά σηματοδοτούν το πέρας σε νέα στάδια της ανθρώπινης ιστορίας, από τα οποία ο άνθρωπος δεν είναι δυνατόν να γυρίσει πίσω. Ακόμα και σε περιπτώσεις όπου φαίνεται να υπάρχει προσωρινόπισωγύρισμα ή η πρόοδος να μην εφαρμόζεται άμεσα και να αποτυγχάνει, ο άνθρωπος και πάλι θυμάται και παλεύει να επιστρέψει στην κατάσταση που εκφράζει την πρόοδο, που βρίσκεται ένα σκαλοπάτι ψηλότερα από την υπάρχουσα κατάσταση. Και αυτά ακριβώς γιατί πρόκειται για ζητήματα που δεν αφορούν άμεσα μόνο τον άνθρωπο και τους χειρισμούς τους, αλλά περισσότερο την ίδια την Φύση και την φυσική υπόσταση του ανθρώπου.

Με αυτή την έννοια οδηγούμαστε λογικά στο συμπέρασμα ότι εφ' όσον τέτοια είναι η φύση του ανθρώπου, η πορεία του αντικειμενικά στρέφεται πάντα προς το καλύτερο, προς την πρόοδο.

5.4. Για μια ηθική φιλοσοφία: η φιλοσοφική θεολογία

Σε κάθε φιλοσοφία δεν τίθεται ως στόχος ανάλυσης μόνο η προέλευση του κόσμου και του ανθρώπου, αλλά ταυτόχρονα και η αναζήτηση του τελικού στόχου του κόσμου, όπως και του στόχου του ίδιου του ανθρώπου, πάντοτε μέσα στο πλαίσιο του τελικού στόχου του κόσμου.

Είδαμε την ανάλυση του Καντ ως προς την προέλευση του κόσμου αλλά και ως προς τα βασικά χαρακτηριστικά του ανθρώπου που προκύπτουν από την γέννησή του, όπως και από την πορεία του μέσα στην ιστορία. Τι ορίζει όμως ο Καντ ως στόχο του ανθρώπου;

Εδώ ο Καντ θέτει έναν διαχωρισμό, μιλώντας για έναν έσχατο σκοπό και έναν τελικό σκοπό. Ποια η διαφορά τους; Την απάντηση θα την πάρουμε εάν μελετήσουμε και ξεδιαλύνουμε τις αντιθέσεις που προκύπτουν ως προς τον τελικό στόχο του κόσμου και του ανθρώπου, τους δρόμους που θα μπορούσαμε να πούμε ότι ανοίγονται μπροστά του. Ο ένας δρόμος αφορά την εκπλήρωση της ευδαιμονίας, δηλαδή η απόκτηση όσο περισσότερων υλικών αγαθών είναι δυνατόν, και από την άλλη ο σκοπός της καλλιέργειας, δηλαδή η ανάπτυξη των πολιτιστικών χαρακτηριστικών της κοινωνίας.

Το ανθρώπινο είδος σίγουρα δεν μπορεί να ξεδιαλύνει ξεκάθαρα αυτή την αντίθεση, καθώς μέσα του ενυπάρχουν και η ηθική, τα έμφυτα ηθικά χαρακτηριστικά που του δόθηκαν από την φύση και κάποια τα ανέπτυξε, αλλά και το κακό, που προήλθε μέσα από την ανεξαρτητοποίησή του από την ίδια την Φύση.

Με την έννοια αυτή για τον Καντ «έσχατος σκοπός» είναι ο σκοπός της Φύσης, που μέσα από την έμφυτη ηθική του ανθρώπου, επιδιώκει την πολιτιστική ολοκλήρωση, την καλλιέργεια. «Τελικός σκοπός» είναι ο σκοπός του ανθρώπου όπως αυτός προέκυψε από την ανθρώπινη πρόοδο και ιστορία, δηλαδή ένας συγκερασμός της ευδαιμονίας κι της καλλιέργειας. Δηλαδή στόχος και για κάλυψη ολοένα και μεγαλύτερων υλικών αγαθών αλλά και ο στόχος για την απόλυτη καλλιέργεια. Σε αυτό τον σκοπό υπηρετεί ο ρόλος της θρησκείας όχι απλά ως το σύμπλεγμα των τελετουργικών θεσμών που εξυπηρετούν την εξύμνηση ενός ανώτερου όντος, αλλά ως το απαραίτητο αυτό σύμπλεγμα ηθικών αξιών που υπηρετούν τον στόχο της προόδου.

Στο σημείο αυτό αξίζει να εξετάσουμε το ζήτημα του Θεού, όπως τίθεται στην καντιανή θεώρηση. Ο κόσμος όπως είναι, υποστηρίζει ο Καντ, δεν έχει από μόνος του καμία αξία. Είναι ο άνθρωπος αυτός που αποδίδει αξία στα πράγματα, κάνοντάς τα αντικείμενα της θέλησής του. Όμως ο άνθρωπος, λέει ο Καντ, βρίσκεται αντιμέτωπος

με μια απαίτηση προερχόμενη από τον ίδιο του τον εαυτό και η οποία του ζητάει να υπερβεί αυτό που έχει αξία μονάχα για τον ίδιο. Εδώ αναφέρεται η έννοια της κατηγορικής προσταγής. Η κατηγορική προσταγή είναι ένας νόμος που απευθύνει ο Λόγος στην ανθρώπινη θέληση και ο οποίος ζητάει από αυτήν να επιθυμεί αυτό που έχει καθολική αξία. Μονάχα η θέληση που επιθυμεί με βάση αυτό το πρόσταγμα είναι μια καλή θέληση. Ολόκληρη η ηθική του Καντ μπορεί να συνοψιστεί στην πρόταση πως τίποτα δεν είναι από μόνο του καλό παρά μόνο μια καλή θέληση.

Όμως ο άνθρωπος είναι ένα ελεύθερο ον, με τις αδυναμίες που έφερε αυτή η ελευθερία του, και η θέλησή του δεν καθορίζεται μονάχα από τον λόγο αλλά κι από το αίσθημα. Ο άνθρωπος ως ύπαρξη αναζητά την ηδονή. Όμως, είναι ο Λόγος που τον αναγκάζει να αδιαφορήσει για τα κελύσματα του αισθήματος και να πράξει μονάχα από καθήκον. Ο Καντ, αφού δείξει ότι η αρετή και η ευτυχία είναι δύο εντελώς ετερογενή πράγματα, θέτει το ερώτημα αν μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η ευτυχία φέρνει την αρετή ή η αρετή την ευτυχία. Το πρώτο, λέει, είναι απολύτως αδύνατο. Μόνο η θέληση για το αγαθό φέρνει την αρετή, για την ακρίβεια είναι η ίδια η αρετή. Αλλά ούτε και το δεύτερο ισχύει. Αυτό αποδεικνύεται και μέσα απ' την ανθρώπινη Ιστορία.

Σε αυτό το σημείο ο Καντ επανέρχεται στο περί Θεού ερώτημα. Ο Καντ παραδέχεται την ύπαρξη ενός ανώτερου όντος, ενός θεού ο οποίος δεν δημιουργήθηκε από κάπου, υπάρχει «καθ' εαυτό». Για τον άνθρωπο όμως είναι αδύνατο με τις δικές του αισθήσεις να ερμηνεύσει τον Θεό, να εξηγήσει την ύπαρξή του και να την αναλύσει. Η άρνηση του Καντ να δεχθεί τη δυνατότητα για γνώση του «νοούμενου» ή του «πράγματος καθ' εαυτού» είναι γνωσιολογικής τάξης και όχι μεταφυσικής. Ο τρόπος που ο Καντ διερευνά την ανθρώπινη νόηση τον υποχρεώνει να διακρίνει το Είναι – με σκοπό τη γνώση, του οποίου η αναλυτική λειτουργία επιδέχεται επιστημονικής εξήγησης και κατανόησης, από τη Λογική, της οποίας η διαλεκτική λειτουργία, μέσω διαδοχικών αρνήσεων, επιτρέπει τον μεταφυσικό προβληματισμό.

Ο Θεός εμφανίζεται σαν εγγυητής της αρετής και της ηθικής. Για τον Καντ ο άνθρωπος δεν γνωρίζει την ύπαρξη του Θεού, την θέλει. Θεός κατά βάση είναι αυτός ο ηθικός νόμος που υπάρχει αναγκαστικά, είναι υπεράνω της κάθε ανθρώπινης ύπαρξης και διέπει με τρόπο αναγκαστικό την πορεία της ανθρώπινης ζωής και την λειτουργία των ανθρώπινων κοινωνιών. Η θρησκεία εκκοσμικεύεται και

θεμελιώνεται στην επιτακτική ηθική και όχι το αντίθετο. Όπως λέει και ο ίδιος ο Καντ: «Ακόμα και αν καταφέρουμε να διώξουμε από πάνω μας τα δόγματα και τις συνήθειες που έχουμε απορροφήσει θα εξακολουθούμε να παραμένουμε “προσκολλημένοι” γιατί απλούστατα δεν έχουμε “καλλιεργήσει το νου μας”. Το κλειδί για να σπάσουμε τις αλυσίδες της νοητικής μας ανωριμότητας είναι η νόηση. Υπάρχει ελπίδα ότι όλοι μας μπορούμε να γίνουμε ανεξάρτητα σκεπτόμενα άτομα εάν θεωρήσουμε ότι είμαστε ελεύθεροι να κάνουμε κάτι τέτοιο».³⁸

Η ρίζα της κακίας στην ανθρώπινη θέληση δεν βρίσκεται στην Φύση του ανθρώπου. Για την κακία της θέλησής του είναι ο ίδιος ο άνθρωπος υπεύθυνος κατά τη χρήση της ελευθερίας του και την απόσπασή του από την ίδια την φύση. Η ρίζα του κακού βρίσκεται στην πεποίθηση του ανθρώπου ότι δικαιούται να εξαιρεθεί, αυτός μόνο, από τον ηθικό νόμο, ότι η φύση ανήκει μονάχα σε αυτόν. Αυτή η αποστροφή του ανθρώπου από τον δρόμο της ηθικής που του έδωσε η φύση είναι που δημιούργησε τις δυσκολίες, τα προβλήματα και την ηθική κατάπτωση στην ανθρώπινη εξέλιξη.

Με αυτή την έννοια λοιπόν το πρόβλημα της θρησκείας είναι συνυφασμένο με το πρόβλημα της ηθικής. Αυτό ακριβώς γιατί ο Θεός δεν προκύπτει μέσα από αδιάσειστες αποδείξεις για την ίδια του την ύπαρξη. Στην πραγματικότητα ο άνθρωπος δεν μπορεί να αντιληφθεί την ύπαρξη του θεού, ούτε να την ερμηνεύσει. Η ύπαρξη του θεού εξηγείται με βάση την ανάγκη του ανθρώπου για την ηθική του βελτίωση, έρχεται ως λογικό αποτέλεσμα του γεγονότος πως η ανθρώπινη ζωή και η ανθρώπινη κοινωνία διέπονται από ορισμένες ηθικές αξίες. “Συνεπώς το υπέρτατο καλό είναι δυνατόν σε ένα κόσμο μόνο αν δεχθούμε πως υπάρχει ένα υπέρτατο Ον ως αιτία της ηθικής. Ένα ον που μπορεί να ενεργεί βάσει της σύλληψης νόμων είναι ευφυές (ένα έλλογο ον) και η αιτιότητα ενός τέτοιου όντος βάσει αυτής της σύλληψης νόμων είναι η θέλησή του. Επομένως, η υπέρτατη αιτία της φύσης, που πρέπει να προϋποτεθεί ως συνθήκη του υπέρτατου καλού, είναι ένα ον που είναι η αιτία της φύσης βάσει ευφυΐας και θελήσεως και κατά συνέπεια συγγραφέας της [φύσης], που είναι ο Θεός”.³⁹ Μιλούμε δηλαδή για όχι μια δογματική θεολογία, αλλά μια φιλοσοφική θεολογία, ένα σύμπλεγμα αρετών που αντικειμενικά ο κάθε άνθρωπος θα

³⁸ Καντ Ιμμάνουελ, Κριτική του Καθαρού Λόγου, εκδόσεις Παπαζήση, 1979, σελ. 109

³⁹ Καντ Ιμμάνουελ, Κριτική του Πρακτικού Λόγου, μετάφραση Κώστας Ανδρουλιδάκης, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2004, σελ 92

πρέπει να ακολουθεί ώστε να συνεχίζει να κινείται στον δρόμο της αρετής που διάλεξε για αυτόν η φύση.

Επίλογος

Η συμβολή του Καντ στην παγκόσμια σκέψη είναι αδιαμφισβήτητη. Πέρα από το πεδίο της γνωσιοθεωρίας και της ηθικής, προσέγγισε με καινοτόμο τρόπο και ζητήματα όπως αυτό της τέχνης και της ανθρωπολογίας, όπως επιχείρησε να καταδείξει η παρούσα έρευνα.

Στο πεδίο της αισθητικής –δεδομένου ότι η μεγάλη του προσφορά έγκειται στο ζήτημα των αισθητικών κρίσεων και όχι των καλών τεχνών καθ' αυτών- παρά το ότι διαχώρισε την αισθητική από την επιστήμη, όπως και τις έννοιες της αλήθειας του ωραίου και του καλού, με τη μέθοδο της κριτικής έρευνας, ο Καντ δεν υποστηρίζει ότι η μορφοποιητική δράση της φαντασίας αυτονομείται από τη νόηση, ενώ παράλληλα αποδίδει στον άνθρωπο την ικανότητα να κρίνει τα αισθητικά φαινόμενα σύμφωνα με την καθολική αρχή του ωραίου και του υψηλού.

Κατά την αισθητική εμπειρία, όπως είδαμε, εναρμονίζονται η φαντασία με τη διάνοια. Δεδομένου ότι στον Καντ με τη φαντασία προσλαμβάνεται η μορφή του αντικειμένου και το πλήθος των αισθημάτων συντίθεται σε εποπτείες, ενώ, αντίστοιχα, με τη διάνοια τις εποπτείες μετατρέπονται σε έννοιες, κατά την αισθητική εμπειρία η φαντασία είναι το εργαλείο με το οποίο προσλαμβάνεται η μορφή, χωρίς, ωστόσο να υπάρχει αντίστοιχη πρόθεση για την απόκτηση γνώσης. Κατά τον εναρμονισμό των δυνάμεων αυτών επέρχεται η σύμπτωση με το αντικείμενο και η επερχόμενη πρόκληση της ηδονής. Επομένως, η ηδονή δεν αποτελεί την αιτία, αλλά το αποτέλεσμα της καλαισθητικής κρίσης, ενώ η ίδια η ηδονή καθιστά γνώσιμο το γεγονός ότι έχει πραγματοποιηθεί μια καλαισθητική κρίση.

Ο Καντ ανέδειξε την ικανότητα του ανθρώπου να συλλαμβάνει «το παιχνίδι της φαντασίας που παρέρχεται γρήγορα και να το συνενώνει σε μία έννοια (που ακριβώς γι' αυτό είναι πρωτότυπη και διανοίγει συγχρόνως έναν νέο κανόνα, ο οποίος δεν μπορεί να έχει συναχθεί από προγενέστερες αρχές ή παραδείγματα), η οποία μπορεί να μεταδίδεται χωρίς καταναγκασμό των κανόνων». Αυτήν την ικανότητα ονόμασε πνεύμα. Το υποκείμενο, όπως το περιγράφει ο Καντ κατορθώνοντας ένα τεράστιο άνοιγμα για τη σκέψη, είναι δημιουργικό χωρίς αφενός να εγκαταλείπεται στην τύχη και την αυθαιρεσία του γούστου και χωρίς, αφετέρου, να τηρεί απλά κανόνες είτε της επιστήμης είτε της μηχανικής μίμησης.

Στο πεδίο της ανθρωπολογίας, εκτός της αφήγησης για την προέλευση των ανθρώπων και την ανάλυση των ανθρώπινων κοινωνιών, η προσφορά του Καντ στην παγκόσμια σκέψη έγκειται, όπως είδαμε, στην πρόβλεψη των τρόπων με τους οποίους μπορεί να εξελιχθεί η ανθρώπινη κοινωνία και ιστορία, όπως και η σύνδεση αυτής της πορείας με την ηθική πλευρά του ανθρώπου και όχι τα βιολογικά του χαρακτηριστικά. Τέλος, η αντίληψη του Καντ για την θρησκεία και πως αυτή συνδέεται με την ίδια την ανάπτυξη του ανθρώπου, αποσυνδέεται από ιερείς, προσευχές κ.λ.π. και ορίζει τη θρησκεία ως το σύμπλεγμα αυτό των ηθικών αξιών που βρίσκονται έμφυτες στον άνθρωπο, του τις έδωσε ο Θεός και που καθιστούν τον άνθρωπο, άνθρωπο, αποτελεί την καινοτομία που εισήγαγε για την έως τότε αντίληψη της ανθρωπολογίας.

Η φιλοσοφική θεώρηση του Καντ αποτελεί μια από τις φωτεινότερες στιγμές της παγκόσμιας σκέψης και περιέχει προεκτάσεις σε πολλά και σύνθετα ζητήματα. Το συγκεκριμένο πόνημα επιχείρησε να προσεγγίσει δύο από αυτές, δηλαδή το ζήτημα της τέχνης και της ανθρωπολογίας, ωστόσο τα διδάγματα του μεγάλου Γερμανού διανοητή είναι ανεξάντλητα και οφείλουν να αποτελούν ερεθίσματα για κάθε νέο επιστήμονα και ερευνητή, αλλά και κάθε άνθρωπο, ο οποίος επιθυμεί να ανοίξει τους ορίζοντές του και να ασχοληθεί με τη διεύρυνση της σκέψης του και την εφαρμογή της στην καθημερινή ζωή.

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εξετάζει τη φιλοσοφική θεώρηση του Καντ, επικεντρώνοντας ιδιαίτερα στα ζητήματα της τέχνης και της ανθρωπολογίας, όπως αυτά αναλύονται στο έργο του μεγάλου Γερμανού φιλοσόφου.

Αρχικά δίνονται τα γενικά στοιχεία της καντιανής φιλοσοφίας, αναλύοντας το γενικό φιλοσοφικό θεώρημα του Καντ, ενώ στη συνέχεια παρουσιάζονται οι βασικές σκέψεις του διανοητή σε σχέση με τη λειτουργία της κριτικής, η οποία αποτελεί και τη βασικότερη καινοτομία του Καντ στη φιλοσοφική σκέψη, όπως την πραγματεύεται ο ίδιος στα άρτια έργα της ώριμης περιόδου του, Κριτική του Καθαρού Λόγου, Κριτική του Πρακτικού Λόγου και Κριτική της Κριτικής Δύναμης.

Το ερευνητικό αυτό εγχείρημα στέκεται ιδιαίτερα στο τρίτο αυτό έργο, Κριτική της Κριτικής Δύναμης, καθώς σε αυτό μπαίνουν οι βάσεις της καντιανής αισθητικής θεωρίας, η οποία εξετάζεται στη συνέχεια, όπως και τα ιδιαίτερα στοιχεία της φιλοσοφικής σκέψης του Καντ σχετικά με το ζήτημα της τέχνης, η αντίληψή του για το ωραίο και το υψηλό και η διαίρεση την οποία εισάγει για τις καλές τέχνες.

Τέλος, επιχειρείται μια προσέγγιση στις αντιλήψεις του Καντ για τον άνθρωπο, την προέλευση του είδους και των κοινωνιών του, όπως και η αντίληψή του για τα ζητήματα της Ιστορίας και της Θεολογίας.

Βιβλιογραφία

- Adorno, Theodor W., Αισθητική θεωρία, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2000. Allison, Henry E., Kant's theory of taste: A reading of the Critique of aesthetic judgment, Cambridge University Press, 2001.
- Gibbons, Sarah L., Kant's theory of imagination: Bridging gaps in judgment and experience, Clarendon Press, Oxford 2002. Guyer, Paul (ed.), The Cambridge companion to Kant, Cambridge University Press, 1992.
- Eagleton, Terry, Η ιδεολογία του αισθητικού, Πολύτροπον, Αθήνα 2006.
- Encyclopedie de la pleiade, Ιστορία της φιλοσοφίας-Η Καντιανη επανάσταση, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2003
- Windelband, W., Heimsoeth, H (1985): Εγχειρίδιο Ιστορίας της Φιλοσοφίας, Τομ. Β και Γ', Μετ. Ν.Σκουτερόπουλος. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας
- Δεληγιώργη Αλεξάνδρα, Ο μοντερνισμός στη σύγχρονη φιλοσοφία, Η αναζήτηση της χαμένης ενότητας, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2007
- Επιστήμη και ζωή, εκδ. Χατζηιακώβου ΑΕ, τ.8, Θεσσαλονίκη, 1982
- Καντ Ιμμάνουελ, Δοκίμια, Εισαγωγή, Μετάφραση, Σχόλια, Ε.Π. Παπανούτσου, Εκδόσεις «Δωδώνη», Αθήνα 1971
- Καντ Ιμμάνουελ, Η πρώτη εισαγωγή στην Κριτική της Κριτικής Δύναμης, Πόλις, Αθήνα, 1996.
- Καντ Ιμμάνουελ, Κριτική της Κριτικής Δύναμης, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Κώστας Ανδρουλιδάκης, εκδόσεις Ιδεόγραμμα, Αθήνα, 2004

- Καντ Ιμμάνουελ, Κριτική του Καθαρού Λόγου, εκδόσεις Παπαζήση, 1979
- Καντ Ιμμάνουελ, Κριτική του Πρακτικού Λόγου, μετάφραση Κώστας Ανδρουλιδάκης, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2004
- Καντ Ιμμάνουελ, Παρατηρήσεις πάνω στο αίσθημα του ωραίου και του υπέροχου, Printa, Αθήνα 2006.
- Καντ Ιμμάνουελ, Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντική Μεταφυσική που θα μπορεί να παρουσιάζεται ως επιστήμη, Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 1982.
- Καντ Ιμμάνουελ, Τα θεμέλια της Μεταφυσικής των ηθών, Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα, 1984.
- Ντελέζ, Ζιλ, Η κριτική φιλοσοφία του Καντ: Η θεωρία των ικανοτήτων, Εστία, Αθήνα 2000.
- Πενολίδης, Θεόδωρος, «Η καντιανή καλαισθητική κρίση», Αξιολογικά, τ. 13, 2000.
- Σίλλερ, Φρήντριχ, Για την αισθητική παιδεία του ανθρώπου, Οδυσσέας, 1990.
- Υπόμνημα στη φιλοσοφία, Αφιέρωμα στην «Κριτική της Κριτικής Δύναμης» του Ιμμάνουελ Καντ, τ. 1, Απρίλιος 2004.
- Ψυχοπαίδης, Κοσμάς, Κριτική φιλοσοφία και λογική των θεσμών: έρευνες για την πολιτικής φιλοσοφία του Καντ, Εστία, Αθήνα 2001.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	1
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	5
1. Το βασικό φιλοσοφικό θεώρημα του Καντ.....	6
1.1. Η έννοια της κρίσης στην καντιανή φιλοσοφία	10
2. Κριτική του Καθαρού Λόγου & Κριτική του Πρακτικού Λόγου.....	11
2.1 Κριτική του Καθαρού Λόγου	13
2.1.1. Οι κατηγορίες του χώρου και του χρόνου.....	15
2.1.2. Η κοπερνίκεια αντιστροφή.....	16
2.1.3. Οι πηγές της γνώσης	17
2.2. Κριτική του Πρακτικού Λόγου	20
3. Κριτική της κριτικής δύναμης	23
3.1. Η Αισθητική στην καντιανή θεωρία	24
3.1.1. Το ωραίο.....	27
3.1.2. Οι Ιδιότητες της Αισθητικής Κρίσης	28
3.1.3. Συνοψίζοντας: Οι τέσσερις στιγμές του ωραίου	35
3.1.4. Το υψηλό.....	37
3.2. Για τη θεμελίωση των αισθητικών κρίσεων	38
4. Ο Καντ και η τέχνη.....	41
4.1. Διάκριση των εννοιών της τέχνης και του ωραίου	43
4.2. Η διαίρεση των καλών τεχνών	44
5. Ο Καντ και ο άνθρωπος.....	48
5.1. Η προσέγγιση του Καντ στο ζήτημα της γέννησης του ανθρώπου.	48
5.2. Οι ανθρώπινες κοινωνίες.....	53
5.3. Για το ζήτημα της προόδου και της καλυτέρευσης του ανθρώπινου γένους....	55
5.3.1. Η προφητική ιστορία.....	58
5.4. Για μια ηθική φιλοσοφία: η φιλοσοφική θεολογία	58
Επίλογος.....	63
Περίληψη	65
Βιβλιογραφία	66